

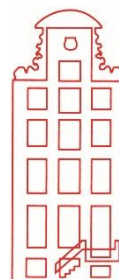
Spoorboekje van de Amsterdamse middeleeuwse bronnen (tot 1578)

In opdracht van Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam

2026

Met dank aan:

Inhoud

1	Inleiding.....	3
1.1	Doel van de gids	4
1.1.1	Toegang tot middeleeuwse bronnen	4
1.1.2	Ondersteuning van thematisch onderzoek.....	4
1.1.3	Wegwijs in digitaal doorzoekbare bronnen	5
1.2	Hoe deze gids te gebruiken?	5
2	Onderzoek op Thema	6
2.1	Amsterdammers maken de stad	6
2.2	Veiligheid en identiteit.....	8
2.3	Amsterdammers dragen zorg voor elkaar.....	10
2.4	Biddende Amsterdammers	12
2.5	Handelende Amsterdammers	14
2.6	Opstandige Amsterdammers.....	15
3	Overzicht van Collecties	16
3.1	Bestuurlijke archieven.....	16
3.2	Archieven van zorginstellingen.....	24
3.3	Kerk- en kloosterarchieven	30
3.4	Particuliere- en familiearchieven	35
3.5	Overige archieven en collecties	40
4	Stappenplan onderzoek naar middeleeuws Amsterdam (voor 1578).....	42
4.1	Voorbeeld bronnen	44
5	Glossarium Middeleeuws Amsterdam (vóór 1578)	47
6	Hoe werkten pacht en rente in de praktijk?	52
7	Tijdslijn middeleeuws Amsterdam.....	54

1 Inleiding

750 jaar geleden, ten tijde van het Tolprivilege in 1275, was Amsterdam een kleine kwetsbare nederzetting. In een paar eeuwen zou deze plaats uitgroeien tot een stad van wereldformaat. Geen andere stad in Holland ontwikkelde zich in de middeleeuwen zo snel en explosief als Amsterdam. De stad transformeerde in een beroemd bedevaartsoord, een belangrijke marktstad en een internationaal georiënteerde havenplaats. Het inwoneraantal groeide net zo indrukwekkend mee, vooral door migratie.

Middeleeuws Amsterdam is te beschouwen als de kraamkamer van de hedendaagse wereldstad, waar rijkdom, ondernemerschap en verschillende vormen van geloofsbeleving wortel schoten en de eerste Amsterdamse denkers en kunstenaars zich aandienden. De fundamenteën van de stad werden in de middeleeuwen gelegd. De Dam, de Oude en Nieuwe Zijde, de Oude Kerk en de Waag: ze vinden hun oorsprong in die tijd, maar ook in buurten als Zuidoost en Nieuw-West zijn middeleeuwse sporen terug te vinden.

De middeleeuwse archieven zijn echter nauwelijks bekend en moeilijk vindbaar, omdat zij verstopt zitten in de meest uiteenlopende collecties van het Stadsarchief. Zo bevinden de stukken van het Kartuizerklooster zich in de archiefcollectie van het Burgerweeshuis en vinden we bronnen over de Oude- en Nieuwe Kerk in het Burgemeestersarchief en het archief van het Begijnhof. De reden hiervan is dat de middeleeuwse bronnen vaak hun oorsprong kennen in een van de vele katholieke instellingen die middeleeuws Amsterdam rijk was. Toen in 1578 het katholieke stadsbestuur werd afgezet en de protestanten in Amsterdam de macht grepen, werden veel katholieke archieven op creatieve wijze in veiligheid gebracht of gingen deze over in protestantse handen en werden ze vanaf dat moment beheerd door nieuw gevormde instellingen. Tot op de dag van vandaag zijn deze archieven daardoor versnipperd en moeilijk vindbaar als je niet weet waar je moet zoeken.

Daarbij komt dat de middeleeuwse archieven zo nu en dan door archivariissen fysiek of administratief zijn samengevoegd en soms juist uit elkaar gehaald, waardoor de toegangsnummers van de archiefcollecties of de inventarisnummers van de stukken wijzigden. Stukken die eind vorige eeuw nog in collectie x waren onderbracht, zijn nu te vinden in collectie y. Verwijzingen naar bronnen in wetenschappelijke literatuur leiden daardoor niet altijd meer naar de juiste vindplaats van de bron. Dit gegeven maakt gedegen bronnenonderzoek naar middeleeuws Amsterdam een hachelijke onderneming. Met behulp van het Spoorboekje zullen zowel wetenschappelijke onderzoekers als geïnteresseerde bezoekers van de website van het Stadsarchief hun weg weten te vinden in de middeleeuwse archieven van Amsterdam.

1.1 Doel van de gids

Er ligt een schat aan unieke verhalen over de geboorte van Amsterdam diep verborgen in de archieven van de stad. Zonder deze archieven is het verhaal van Amsterdam niet compleet. Bovendien is er nog maar een handjevol mensen dat het middeleeuwse schrift kan lezen en de inhoud van de archiefstukken begrijpt, waarvoor het gebruik van computer gegenereerde transcripties een oplossing kan bieden.

Deze archiefgids is bedoeld als een praktisch en toegankelijk hulpmiddel voor onderzoekers die zich willen verdiepen in de geschiedenis van Amsterdam in de periode vóór 1578. Het doel van de gids is om de rijke en vaak complexe middeleeuwse bronnen van het Stadsarchief Amsterdam begrijpelijk en overzichtelijk te maken, zodat bezoekers efficiënt hun weg kunnen vinden in de collecties en archieven.

De gids heeft daarbij drie samenhangende doelen: het vergemakkelijken van de toegang tot middeleeuwse bronnen, het ondersteunen van thematisch onderzoek en het wegwijs maken in digitaal doorzoekbare collecties.

1.1.1 Toegang tot middeleeuwse bronnen

Een belangrijk doel van de gids is het vereenvoudigen van de toegang tot middeleeuwse bronnen en het opnieuw tot leven brengen van de verhalen over middeleeuws Amsterdam. Alle bronnen uit de collectie van het Stadsarchief Amsterdam tot het jaar 1578 zijn systematisch in kaart gebracht door de Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam. Dit gebeurde door een combinatie van data-analyse van het collectiebeheersysteem en klassiek bronnenonderzoek. Het resultaat is een volledige en overzichtelijke inventaris van de beschikbare bronnen, geordend per toegangsnummer.

Daarnaast is ingezet op digitale innovatie. Er is een speciaal AI-model getraind in Transkribus dat middeleeuwse Amsterdamse handschriften met hoge nauwkeurigheid kan transcriberen. Hierdoor zijn de bronnen niet alleen als scans online beschikbaar, maar ook leesbaar en volledig doorzoekbaar. Dat betekent een grote meerwaarde voor gebruikers: onderzoekers, studenten en andere geïnteresseerden kunnen de teksten doorzoeken zonder zelf het middeleeuws schrift tot in de puntjes te hoeven beheersen.

Vrijwel alle bronnen uit de inventaris zijn inmiddels gedigitaliseerd. In 2025 en 2026 worden de scans stap voor stap voorzien van transcripties en gepubliceerd als doorzoekbare documenten binnen de Transkribusomgeving op de website van het Stadsarchief Amsterdam. Zo krijgen eeuwenoude documenten een duurzaam tweede leven in de digitale wereld.

1.1.2 Ondersteuning van thematisch onderzoek

De gids sluit aan bij brede onderzoeksvragen over de ontwikkeling van Amsterdam: hoe groeide een kleine nederzetting uit tot een stad, welke rol speelden nieuwkomers, hoe waren macht en bestuur georganiseerd, en wat betekenden religie, handel en onderlinge zorg voor

het dagelijks leven? De middeleeuwse bronnen bieden een uniek inkijkje in hoe Amsterdammers hun stad vormgaven, beleefden en in stand hielden.

Om onderzoek naar deze vragen te ondersteunen, zijn de bronnen thematisch geordend. Per thema wordt overzichtelijk weergegeven welke bronnen beschikbaar zijn, in welke archiefcollecties zij zich bevinden en welke informatie zij bevatten.

Op deze manier helpt de gids gebruikers om verbanden te leggen tussen verschillende archiefstukken en laat zij zien hoe uiteenlopende bronnen samen antwoorden kunnen geven op grotere historische vragen.

1.1.3 Wegwijs in digitaal doorzoekbare bronnen

Het digitaal beschikbaar en doorzoekbaar maken van middeleeuwse bronnen is een belangrijke stap, maar effectief gebruik vraagt om uitleg en begeleiding. De gids vervult daarom ook een wegwijzende functie in de vorm van een stappenplan (hoofdstuk 4) voor het doen van onderzoek met behulp van middeleeuwse stukken en een glossarium dat middeleeuwse termen verduidelijkt. Zo verlaagt de gids de drempel tot het werken met middeleeuwse bronnen verder en helpt zij gebruikers om deze documenten niet alleen te vinden, maar ook daadwerkelijk te gebruiken en te begrijpen.

1.2 Hoe deze gids te gebruiken?

Deze gids is ontworpen om onderzoekers te helpen efficiënt en doelgericht hun weg te vinden in de uitgebreide collecties van het Stadsarchief Amsterdam met betrekking tot de periode vóór 1578. Het biedt praktische hulpmiddelen, thematische ingangen en een overzicht van de beschikbare bronnen, zodat onderzoekers hun onderzoek optimaal kunnen uitvoeren.

De gids biedt meerdere manieren om de juiste informatie te vinden:

- Via thema's: Voor een breder historisch of sociaal onderwerp kunt u thema's zoals "zorg" of "religie" in hoofdstuk 2 raadplegen. Hier vindt u een overzicht van bronnen die relevant zijn voor onderzoeksvragen die betrekking hebben op deze thema's.
- Via collecties: Als u weet in welke collectie uw interesse ligt, gebruik dan het overzicht in hoofdstuk 3 om meer te leren over de inhoud van specifieke archieven.
- Via de praktische hulpmiddelen in hoofdstuk 4, 5, 6 en 7 wordt de onderzoeker stap voor stap begeleid bij het opzetten van het onderzoek. Het stappenplan helpt bij het kiezen van een passende ingang en bij het efficiënt gebruiken van inventarissen en digitale hulpmiddelen. Een glossarium licht middeleeuwse begrippen en termen toe die in de bronnen voorkomen. Daarnaast biedt een korte toelichting op pacht en rente in de middeleeuwen meer inzicht in het vaak administratieve karakter van de geraadpleegde stukken. Het gebruik van contemporaine en moderne kaarten

ondersteunt de onderzoeker bij het reconstrueren van de stedelijke topografie van middeleeuws Amsterdam.

2 Onderzoek op Thema

De geboorte van de stad. Op zoek naar middeleeuws Amsterdam

Hoe werd Amsterdam de stad die we vandaag kennen?

Ter gelegenheid van de 750ste verjaardag van Amsterdam richtte het Stadsarchief Amsterdam samen met Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam en Monumenten en Archeologie Amsterdam een tentoonstelling in. De tentoonstelling en het gelijknamige boek¹ nemen de bezoeker mee naar het dagelijkse leven van middeleeuws Amsterdam.

Deze gids nodigt de onderzoeker uit de fascinerende vroegste geschiedenis van de stad zelf verder te verkennen. De thema's van de tentoonstelling en het boek vormen interessante vertrekpunten voor onderzoek naar de ontwikkeling van de kleine nederzetting aan de Amstel en het IJ, die uitgroeide tot een invloedrijke havenstad.

2.1 Amsterdammers maken de stad

Niet lang na de uitgave van het tolprivilege in 1275 komt Amsterdam in handen van het graafschap Holland. De nederzetting groeit uit tot een kleine stad en krijgt begin 14de eeuw stadsrechten. Voortaan mogen de Amsterdammers zelf hun bestuur en rechtspraak regelen, net als het onderhoud van de stad en de zorg voor de inwoners. Keuren (wetten) zijn nodig om de snelgroeierende stad veilig en leefbaar te houden. Zo teisteren stadsbranden de grotendeels houten stad. Vooral in 1421 en in 1452 is de schade enorm. Hierna moeten Amsterdammers verplicht in steen gaan bouwen. De keuren worden opgesteld door de schout en schepenen, samen met de vier burgemeesters die in de loop van de tijd steeds machtiger worden. Het stadsbestuur komt samen in het stadhuis bij de Dam. Via stadsomroepers en kerken worden de Amsterdammers geïnformeerd over de nieuwe regels. Maar niet iedereen mag meebeslissen of -besturen. Daarvoor moet je man zijn en poorter: burger van de stad. Poorter werd je door geboorte, huwelijk of door betaling als je van buiten Amsterdam kwam.

¹ Erik Schmitz e.a., *De geboorte van de stad: Op zoek naar middeleeuws Amsterdam* (Zwolle: WBOOKS, 2025), ISBN 9789462586895.

Animatie over de Amsterdamse middeleeuwse keuren

Relevante archieven voor dit thema²:

- Archief van de Burgemeesters: Charters afkomstig uit de IJzeren Kapel, toegang 5054
- Archief van Burgemeesters: Stadsrekeningen, toegang 5014
- Archief van de Burgemeesters: Privilegeboeken en keurboeken, toegang 5020
- Archief van de vroedschap: Resoluties met munimenten of bijlagen, toegang 5025
- Archief van Burgemeesters: Stukken betreffende ambten en officies, toegang 5031
- Archief van de Burgemeesters: Missiven aan burgemeesters, toegang 5026
- Archief van Burgemeesters: Stukken betreffende verscheidene onderwerpen, toegang 5028
- Archief van de Burgemeesters: Missiven en notulen van gedeputeerden ter dagvaart, Toegang 5029
- Archief van de Burgemeesters: Resoluties van de staten van Holland en West-Friesland, toegang 5038
- Archief van de Thesaurieren Ordinaris, toegang 5039
- Archief van het Stadsfabriekambt en Stadswerken en Stadsgebouwen, toegang 5040
- Archief van de Secretaris: Charters afkomstig uit de secretarie, toegang 5055
- Collectie Stadsarchief Amsterdam: Op straatnaam geordende charters (Topografische Collectie), toegang 5057
- Archieven van de Schout en Schepenen, toegang 5061

² De in hoofdstuk 2 genoemde archieven worden in hoofdstuk 3 nader toegelicht.

- Archief van de Schepenen: Register van rentebrieven en van transporten van los- en lijfrenten, toegang 5065
- Archief van de Weeskamer en Commissie van Liquidatie der Zaken van de Voormalige Weeskamer, toegang 5073
- Archief van de Burgerlijke stand: Doop-, trouw- en Begraafboeken van Amsterdam, toegang 5001
- Collectie Stadsarchief Amsterdam: Eigendomsbewijzen van percelen in particulier bezit, Toegang 5011
- Archief van de Burgemeesters: Publicaties van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland en West-Friesland, toegang 5022
- Archief van de Burgemeesters: Groot-memoriaal, toegang 5023
- Archief van de stad Weesp, toegang 50000.GAW028-13
- Archief van de Zes Waterlandse Ambachtsheerlijkheden of Dorpen Ransdorp, toegang 340
- Archief van de Familie Buyck, toegang 1468
- Handschriftencollectie, toegang 5059

2.2 Veiligheid en identiteit

Van de Amsterdammers wordt verwacht dat ze hun stad verdedigen en veilig houden. Rijke poorters vormen daarom schuttersgilden. Dit zijn tegelijkertijd ook een soort gezelligheidsverenigingen, waar feestmaaltijden en vriendschappelijke schietwedstrijden worden gehouden, zoals het jaarlijkse papegaaischieten.

De poorters gaan zich in de loop van de middeleeuwen steeds meer Amsterdammer voelen en dragen dat ook uit. Amsterdamse handelsproducten krijgen een stempel met de drie Andreaskruisen. Die symbolen zien we ook terug op wapens, bestek en andere persoonlijke bezittingen. In de 15de eeuw krijgt Amsterdam een stadsmuur. De stad is dan al bijna twee eeuwen oud. De muur houdt niet alleen ongewenste bezoekers buiten de deur, maar is ook een belangrijk symbool. De stad toont zich als een onafhankelijke gemeenschap.

Tijdslijn met thema veiligheid in middeleeuws Amsterdam

Relevante archieven voor dit thema:

- Archief van de Burgemeesters: Privilegeboeken en keurboeken, toegang 5020
- Archief van de vroedschap: Resoluties met munimenten³ of bijlagen, toegang 5025
- Handschriftencollectie, toegang 5059
- Archief van de Familie Moens en Aanverwante Families, toegang 192

³ Muniment is een document dat dient als bewijs voor rechten of claims, zoals land, goederen of erfenissen.

Animatie over het papegaaischieten in middeleeuws Amsterdam

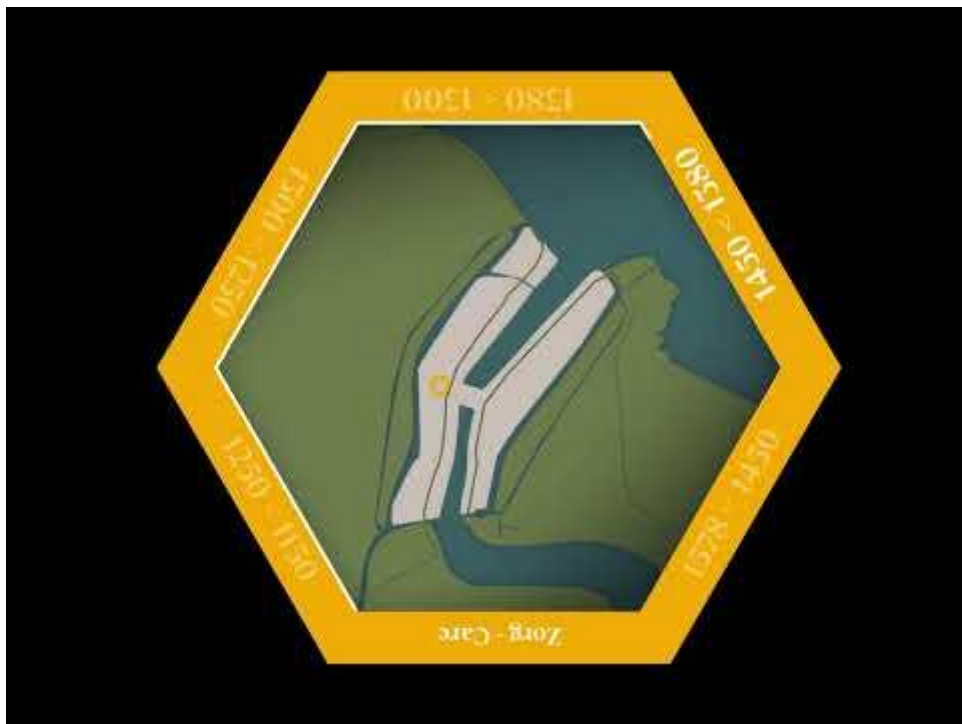
2.3 Amsterdammers dragen zorg voor elkaar

De zorg voor kwetsbare Amsterdammers werd in de middeleeuwen gedragen door een netwerk van instellingen met ieder een eigen taak. Naast de huiszittenmeesters, die huiszittende armen ondersteunden met voedsel en brandstof, en het Oude Gasthuis (St. Elisabethgasthuis), dat onderdak bood aan reizigers en zieken, speelde het St. Pietersgasthuis in de Nes een centrale rol.

Daarnaast bestonden er gespecialiseerde voorzieningen. Het St. Jorishof (ca. 1399) was bedoeld voor leprozen en andere besmettelijke zieken en lag buiten de stad; later werd het een proveniershuis. Het St. Nicolaasgasthuis (ca. 1403) ontwikkelde zich van proveniershuis tot leprozenhuis. Het Heilig Sacramentsgasthuis (1422) richtte zich op oudere mannen zonder middelen, en ook het Onze Lieve Vrouwegasthuis maakte deel uit van het stedelijke zorgnetwerk.

Voor wezen werden weesmeesters aangesteld (vanaf 1466) en in de zestiende eeuw ontstond het Burgerweeshuis. In 1569 opende bovendien het Dolhuis voor geestelijk beperkten. Ook kloosters en het Begijnhof droegen bij aan opvang en ondersteuning.

De middeleeuwse zorg in Amsterdam bestond daarmee uit een breed en gelaagd sociaal vangnet, dat verder reikte dan alleen het Oude Gasthuis en het St. Pietersgasthuis.

Tijdslijn met het thema zorg in de Amsterdamse middeleeuwen

Relevante archieven voor dit thema:

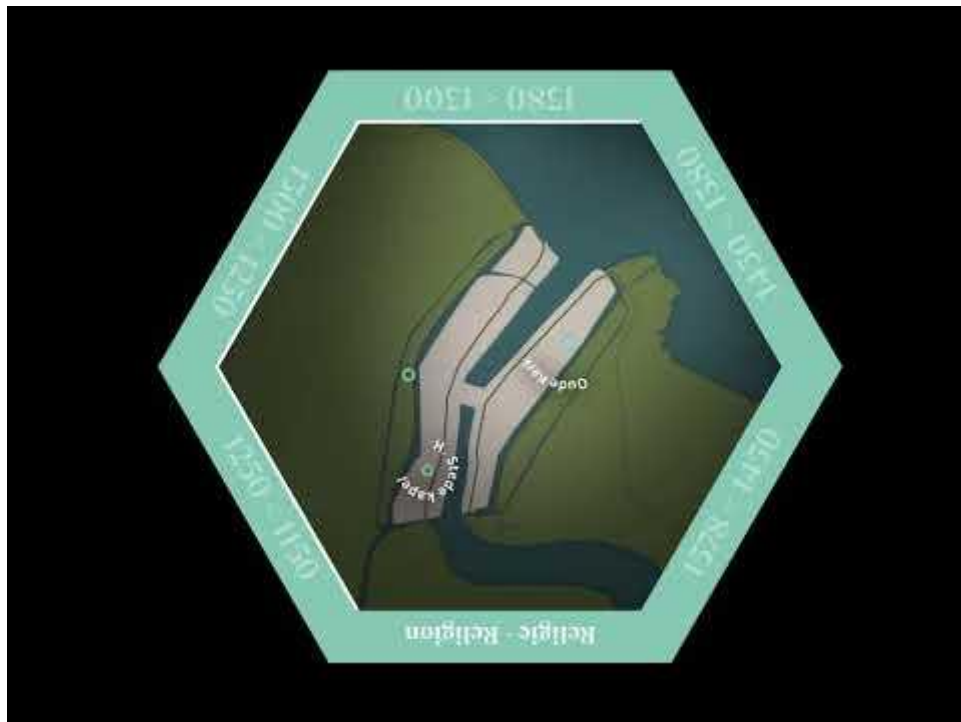
- Burgerweeshuisarchief, toegang 367.A
- Gasthuisarchieven, toegang 342
- Archief van het Aalmoezeniersweeshuis, toegang 343
- Archief van de huizittinghuizen, toegang 349
- Archief van het St. Jorishof, toegang 369
- Archief van het Rooms-Katholiek Oude Armenkantoor en R.K. Bejaardenhuis Sint Jacob, toegang 440
- Archief van de Burgemeesters: Privilegeboeken en keurboeken, toegang 5020
- Archief van de vroedschap: Resoluties met munimenten of bijlagen, toegang 5025
- Archief van de Weeskamer en Commissie van Liquidatie der Zaken van de Voormalige Weeskamer, toegang 5073
- Archief van de Bartholomeus Gast- en Armenweeshuis te Weesp, toegang 50000.GAW047-01
- Archief Oud rechterlijk en Weeskamerarchief te Weesp, toegang 50000.GAW137:

Animatie over het St. Pietersgasthuis in middeleeuws Amsterdam

2.4 Biddende Amsterdammers

Religie is volledig verweven met het leven in middeleeuws Amsterdam, en bepaalt het ritme van de stad. Amsterdammers nemen massaal deel aan processies, bidden voor hun zielenheil en dat van hun naasten en versieren hun huizen met beeltenissen van heiligen. De Sint-Nicolaaskerk of Oude Kerk, gewijd in 1306, krijgt een eeuw later gezelschap van de Nieuwe Kerk. Daarnaast zijn er meerdere kapellen, zoals de Heilige Stede: de Nieuwezijds Kapel, waar het Mirakel van Amsterdam wordt vereerd. Dit wonder in 1345 verandert Amsterdam in een beroemd bedevaartsoord. Amsterdamse kloosterlingen stellen zich volledig in dienst van God. Het kloosterleven wordt populair, vooral onder vrouwen. In 1500 telt de stad maar liefst zestien vrouwenkloosters, een begijnhof en daarnaast vijf mannenkloosters. Ze vormen gesloten groene gemeenschappen met eigen kapellen, woon- en werkvertrekken, boomgaarden en moestuinen.

Tijdslijn met het thema religie in middeleeuws Amsterdam

Relevante archieven voor dit thema:

- Burgerweeshuisarchief, toegang 367.A
- Gasthuisarchieven, toegang 342
- Archief van het St. Jorishof, toegang 369
- Hervormde Gemeente van Amsterdam, toegang 378. Nu Archief van de Oude Kerk (378.OK) en Archief van de Nieuwe Kerk (378.NK)
- Archief van de Memoriemeesters van de Oude Kerk (691)
- Het Begijnhofarchief, toegang 740
- Archief van de Doopsgezinde Gemeenten, toegang 565.A
- Archief van de Burgemeesters: Charters afkomstig van kerken en kloosters, toegang 5058
- Archief van colleges, altaren en gilden in de Oude- of St. Nicolaaskerk, toegang 1376
- Archief van colleges, altaren en gilden in de Nieuwe of Onze Lieve Vrouwenkerk, toegang 1377
- Collectie in Bruikleen Ontvangen Stukken van het Rijksarchief Haarlem (CBRH 1389)
- Archief van de Hervormde Gemeente te Sloten, toegang 329
- Handschriftencollectie, toegang 5059
- Archief van de Familie Zaal, toegang 1012
- Archief van de Familie Buyck, toegang 1468
- Verzameling Vlaming Schoemaker, toegang 1414
- Archief van de Familie Moens en Aanverwante Families, toegang 192
- Archief van de Familie Bicker en Aanverwante Families, toegang 195

Animatie over het stichten van een vicarie

2.5 Handelende Amsterdammers

In 1275, het jaar van het tolprivilege, wonen er zo'n 1000 mensen in Amsterdam. Drie eeuwen later, aan het einde van de middeleeuwen, telt de stad maar liefst 30.000 inwoners. Geen stad in Holland ontwikkelt zich in deze periode zo snel als Amsterdam. Dat komt vooral door migranten, die aangetrokken worden door de bloeiende economie. De Amsterdammers ontwikkelen zich tot internationale vrachtaarders en handelaren. Ze leggen vooral contacten in de landen rondom de Oostzee, zoals Zweden en Denemarken, waar het zeer

Handelsroutes van Amsterdamse schepen in de vijftiende eeuw

gewilde graan en hout vandaan komt. Lang is daar de Hanze oppermachtig, maar Amsterdam weet zijn positie er steeds meer te versterken. Het aanbod op de markten is overdadig, de nijverheid bloeit. Door het groeiende aantal handelscontacten, hebben consumenten meer keuze. Net zo goed als mannen spelen vrouwen daarin een rol. Ze mogen dan wel geen lid worden van de meeste gilden, maar ze werken volop in de handel, herbergen en de textielindustrie.

Relevante archieven voor dit thema:

- Archief van colleges, altaren en gilden in de Oude- of St. Nicolaaskerk, toegang 1376
- Archief van colleges, altaren en gilden in de Nieuwe of Onze Lieve Vrouwenkerk, toegang 1377
- Archief van de Gilden en het Brouwerscollege, toegang 366
- Archief van de Familie Backer en Aanverwante Families, toegang 172
- Archief van de Familie Bicker en Aanverwante Families, toegang 195
- Gasthuisarchieven, toegang 342
- Archief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen, toegang 5028
- Archief van de Burgemeesters: Charters afkomstig uit de IJzeren Kapel, toegang 5054
- Archief van de Secretaris: Charters afkomstig uit de secretarie, toegang 5055
- Archief van de Weeskamer en Commissie van Liquidatie der Zaken van de Voormalige Weeskamer, toegang 5073

2.6 Opstandige Amsterdammers

In de eerste helft van de 16de eeuw is het onrustig in Amsterdam. Er is gebrek aan ruimte en de huurprijzen stijgen explosief. Er wordt met een scheef oog naar de ruime en groene kloostergemeenschappen gekeken die ook nog eens geen belasting betalen. Ook klinkt er kritiek op de katholieke kerk. De heiligenverering is doorgeschoten en de kerk verrijkt vooral zichzelf. Het stadsbestuur laat de kritiek oogluikend toe. Tot 1535, wanneer geradicaliseerde wederdopers naakt door de straten rennen en een aanslag plegen op het stadhuis. Er komt een nieuw stadsbestuur van 'oprechte katholieken' dat de opstandelingen hard straft. Maar de onvrede blijft. In 1566 breekt de beeldenstorm uit. Amsterdammers vernielen altaren en heiligenbeelden en bestormen kloosters. De rellen worden bloedig neergeslagen. Pas in 1578 gaat Amsterdam over naar de kant van de protestantse opstandelingen, geleid door Willem van Oranje. De macht in middeleeuws Amsterdam is definitief verschoven.

Relevante archieven voor dit thema:

- Archief van de Doopsgezinde Gemeenten, toegang 565.A
- Archief van de Burgemeesters: Privilegeboeken en keurboeken, toegang 5020
- Archief van de vroedschap: Resoluties met munimenten of bijlagen, toegang 5025
- Archief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen, toegang 5028
- Archiven van de Schout en Schepenen, van de Schepenen en van de Subalterne Rechtbanken, toegang 5061
- Archief van de Burgemeesters: Charters afkomstig uit de IJzeren Kapel, toegang 5054
- Archief van de Secretaris: Charters afkomstig uit de secretarie, toegang 5055

3 Overzicht van Collecties

De middeleeuwse bronnen over Amsterdam van vóór 1578 zijn bewaard gebleven in een groot aantal uiteenlopende archieven en collecties. Zij weerspiegelen de vele domeinen waarin het stedelijk leven zich afspeelde: bestuur en rechtspraak, zorg voor armen en zieken, religieus leven, economische activiteiten en particuliere verhoudingen binnen families en netwerken. Door de ingrijpende veranderingen na de Alteratie van 1578 zijn deze archieven vaak versnipperd geraakt en ondergebracht bij nieuwe instellingen, waardoor stukken uit één oorspronkelijk verband nu verspreid kunnen zijn over verschillende collecties. Dit hoofdstuk biedt een overzicht van de belangrijkste soorten archieven, van bestuurlijke- en rechterlijke archieven tot kerk- en kloosterarchieven, zorginstellingen, gilden, familiearchieven en verzamelingen. Het laat zien welke stukken en informatie zij bevatten en hoe zij samen een veelzijdig beeld geven van middeleeuws Amsterdam.

3.1 Bestuurlijke archieven

Archief van de Burgemeesters: Charters afkomstig uit de IJzeren Kapel, toegang 5054

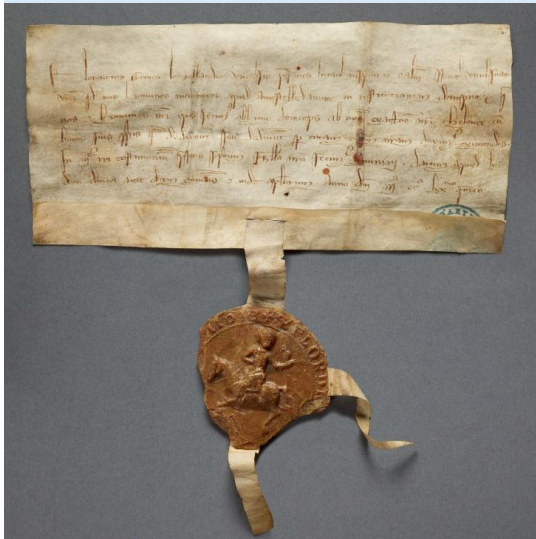
Amsterdam bewaarde de belangrijkste documenten vanaf het midden van de vijftiende eeuw in een charterkast. Het ging om stadsrechten en andere privileges en overeenkomsten met andere steden en buitenlandse vorsten over bijvoorbeeld handel. De kast is rond 1450 gemaakt en stond vanaf het begin van de zestiende eeuw in een speciale ruimte in de Oude Kerk, de IJzeren kapel. Hier waren de documenten goed beschermd tegen diefstal, brand en overstromingen. De inhoud van de documenten was overgeschreven in de privilegeboeken op het Stadhuis, zodat de originelen alleen bij hoge uitzondering geraadpleegd hoeven te worden.

- Inventarisnummers 1-10, lade 1: Verkiezing van de leden van de magistraat
- Inventarisnummers 11-16 , lade 2: Verkiezing van de leden van de magistraat en andere ambtsdragers
- Inv.nrs 17-20 , lade 3: Schoutambt en belastingen
- Inv.nrs 21-22 , lade 4: Stadsrechten; stapelrecht van Dordrecht
- Inv.nrs 23-24 , lade 5: Grafelijke bede
- Inv.nrs 25, lade 6: Strafprocesrecht
- Inv.nrs 26-29, lade 7: Grafelijke bede; Spaarndammerzeedijk
- Inv.nrs 30-31, lade 8: Lijfrente; kaapvaart
- Inv.nrs 32-33, lade 9: Gruitrecht; tolvrijheid op de Rijn
- Inv.nrs 34-35, lade 10: Heiligeweg en Kapel ter Heilige Stede
- Inv.nrs 36-40, lade 11: Zeeroverij; Kostverlorenvaart; bevestiging eerdere privileges
- Inv.nrs 41-47, lade 12: Opstanden; Graanhandel
- Inv.nrs 49-55, Lade 13: Vergunning voor accijnsheffing en lijfrenteverkoop
- Inv.nrs 56-58, Lade 14: Lijfrenteverkoop; Tollen en accijnzen
- Lade 15: Leeg

- Inv.nrs 59-63, Lade 16: Tolvrijheid van de tolleren van de graaf van Blois; poosterschap
- Inv.nrs 64-69, Lade 17: Tolvrijheid in Saksen en Westfalen; Lijfrenteverkoop

De geboorte van de stad: op zoek naar middeleeuws Amsterdam

Wie de middeleeuwse archieven van Amsterdam raadpleegt, gaat terug naar het begin van de stad. Het vroegste en bekendste stuk is het tolprivilege van 1275, waarin graaf Floris V de bewoners van

'Amestelledamme' vrijstelling van tol verleent. Het is de oudste bewaard gebleven geschreven bron waarin Amsterdam wordt genoemd en geldt daarom als het geboortebewijs van de stad.

Maar dit document is pas het begin. In de middeleeuwse archieven wordt zichtbaar hoe Amsterdam zich ontwikkelde tot een stedelijke gemeenschap. Charters, registers en stukken van kerken, kloosters en gasthuizen laten zien hoe inwoners leefden, geloofden, zorgden voor elkaar en hun zaken regelden. Ze vertellen over handel en privileges, maar ook over ziekte, ouderdom, liefdadigheid en het leven na de dood. Zo bieden de geschreven bronnen een directe toegang tot het dagelijks leven en de veerkracht van middeleeuws Amsterdam.

5054 Archief van de Burgemeesters charters afkomstig uit de IJzeren Kapel, inventarisnummer 70

- Inv.nrs 70-80, Lade 18: Tolvrijheid van grafelijke tolleren; lijfrenteverkoop
- Inv.nrs 81-86, Lade 19: Tolvrijheid van de tolleren van de graaf van Bois en de burggraaf van Leiden
- Inv.nrs 87-88, Lade 20: Hoekse en Kabeljauwse twisten
- Inv.nrs 89-93, Lade 21: Bevestiging van eerdere privileges; lijfrenteverkoop
- Inv.nrs 94-95, Lade 22: Middeldam en maatrecht
- Inv.nrs 96-99, Lade 23: Bevestiging van eerdere privileges; doorvaart door Marsdiep en Vlie
- Inv.nrs 100, Lade 24: Schepenverkiezing
- Inv.nrs 101-103, Lade 25: Tolvrijheid; stadsrechten
- Inv.nrs 104-110, Lade 26: Tolleren te Deventer en Zwolle
- Inv.nrs 111-114, Lade 27: Tolvrijheid in Waterland; bier- en wijnaccijns
- Inv.nrs 115-118, Lade 28: Tolvrijheid en bieraccijns; banmijl
- Inv.nrs 119-126, Lade 29: Amstelveen, Sloten, Sloterdijk en Osdorp
- Inv.nrs 127-137, Lade 30: Amstelveen, Sloten, Sloterdijk en Osdorp; belasting
- Inv.nrs 138-139, Lade 31: Amstelveen
- Inv.nrs 140-142, Lade 32: Rechterlijke organisatie; Zandpad naar Breukelen
- Inv.nrs 143-151, Lade 33: Banmijl, stadsvrijheid en stadsuitleg
- Inv.nrs 152-158, Lade 34: Banmijl en stadsvrijheid; huizenbouw; visserij
- Inv.nrs 159-164, Lade 35: Handel met Utrecht en Harderwijk; verhouding tot de soeverein
- Inv.nrs 165-167, Lade 36: Diemerzeedijk
- Lade 37 en 38: Leeg
- Inv.nrs 168-171, Lade 39: Stadsvrijheid; Rijkskroon

- Inv.nrs 172-184, Lade 40: Handel op Denemarken, Noorwegen en Zweden
- Inv.nrs 185-190, Lade 41: Handel op Denemarken, Noorwegen, Zweden, Sleeswijk-Holstein en het Oostzeegebied
- Inv.nrs 191-197, Lade 42: Handel op Denemarken en Noorwegen

Archief van de Burgemeesters: Stadsrekeningen, toegang 5014

De stadsrekeningen bieden inzicht in de financiële administratie van Amsterdam, met details over inkomsten en uitgaven.

- Inventarisnrs 1-45: Stadsrekeningen over de periode 1531-1578.

Archief van de Burgemeesters: Privilegeboeken en keurboeken, toegang 5020

Een privilegeboek is een register met kopieën van de door een stad uitgegeven privileges; een keurboek is hetzelfde voor wetten. Dit archief bevat Amsterdamse exemplaren van deze twee soorten naslagwerken uit de vijftiende tot en met de achttiende eeuw, samen met enkele stukken die aan deze delen gerelateerd zijn.

- Inv.nrs 1-2: Privilegeboeken
- Inv.nrs 4-10: Keurboeken
- Inv.nr 32: Register van consultatiën of adviezen van rechtsgeleerden betreffende de toepassing van stedelijke privileges in bepaalde aangelegenheden (1557)

Archief van de vroedschap: Resoluties met munimenten of bijlagen, toegang 5025:

De vroedschapsresoluties zijn de besluiten die werden genomen door de Amsterdamse vroedschap. De vroedschap vertegenwoordigde vanaf ongeveer 1400 de Amsterdamse bevolking in bestuurszaken. De burgerij koos oorspronkelijk 24, later 36, 'vroede' (wijze) lieden om hun belangen te behartigen. Vanaf 1477 koos de vroedschap zelf nieuwe leden. In de praktijk had de vroedschap weinig macht. Het was slechts een adviserend orgaan. De resoluties gingen vooral over financiën, openbare werken, stadsbestuur en soms ook over bredere politieke kwesties.

- Inv.nrs 1-3: Vroedschapsresoluties (16 januari 1536-23 mei 1578)
- Inv.nrs 82-83: Indexen op inventarisnummers 1-3.

Archief van Burgemeesters: Stukken betreffende ambten en officies, toegang 5031

- Inv.nr 4: Register van de leden van de vroedschap in de periode 1449- 1578, aangelegd in 1576, met een lijst van de nieuwe vroedschap van 1578, samengebonden met een register van schouten, burgemeesters en schepenen, 1413-1619, waarschijnlijk aangelegd in 1493 en sindsdien in andere handen bijgehouden.

Archief van de Burgemeesters: missiven aan burgemeesters, toegang 5026:

- Inv.nr 102: Cornelis Suys, president van het Hof van Holland.

Archief van de Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen, toegang 5028

- Inv.nrs 495, 549, 550, 554, 621, 622, 626, 643, 645, 660 en 612B: Verscheidene onderwerpen

Toegang 5029: Archief van de Burgemeesters: missiven en notulen van gedeputeerden ter dagvaart

- Inv.nrs 28-36

Archief van de Burgemeesters: Resoluties van de staten van Holland en West-Friesland, toegang 5038:

- Inv.nrs 1-13

Archief van de Thesaurieren Ordinaris, toegang 5039:

Tot het begin van de negentiende eeuw stond het bestuur van Amsterdam onder leiding van vier burgemeesters. Al in de vijftiende eeuw begonnen zij een deel van hun verantwoordelijkheden over te dragen. Zo vertrouwden zij in het tweede kwart van die eeuw het beheer van de stedelijke financiën, eigendommen en de uitvoering van openbare werken toe aan twee — later vier — ambtenaren die onder hun gezag vielen. Deze functionarissen werden rentmeesters of thesaurieren genoemd. Een thesaurier was een financieel beheerder die belast was met het toezicht op de inkomsten en uitgaven van de stad.

- Inv.nrs 44, 56, 62-72, 614, 650, 657, 747, 755, 766, 822, 823, 834-842, 859-862, 868

Archief van het Stadsfabriekambt en Stadswerken en Stadsgebouwen, toegang 5040:

Het archief documenteert de organisatie en taken van het Stadsfabriekambt en de Rooimeesters in Amsterdam. Het Stadsfabriekambt was verantwoordelijk voor de bouw, het onderhoud van publieke gebouwen en infrastructuur, zoals grachten, sluizen, bruggen en stadsmuren. Dit werd aanvankelijk beheerd door de burgemeesters en de vroedschap. In de tweede helft van de 15e eeuw werden specifieke functies en verantwoordelijkheden gedefinieerd.

De thesaurieren, vaak oud-burgemeesters, hielden toezicht op stedelijke financiën en eigendommen. Rond 1525 kreeg de fabriekmeester de leiding over de stadstimmertuin en

alle openbare werken, zoals het onderhoud van sluizen en stadsverdedigingswerken. De stadstimmertuin verhuisde meerdere keren, van de Grimborgwal (1530–1545) naar de Oude Turfmarkt en later naar de Tuinstraat.

De stadstimmerman (vanaf 1524) en stadsmetselaar (vanaf 1546) kregen vaste posities en waren verantwoordelijk voor uitvoerende stadswerken.

Rooimeesters bepaalden de rooilijnen voor straten, grachten en gebouwen. Hun werk werd vanaf 1532 schriftelijk vastgelegd. Door de toename van werkzaamheden kregen zij vanaf 1566 een vaste beloning.

- Inv.nrs: 1, 2, 745

Archief van de Secretaris: Charters afkomstig uit de secretarie, toegang 5055:

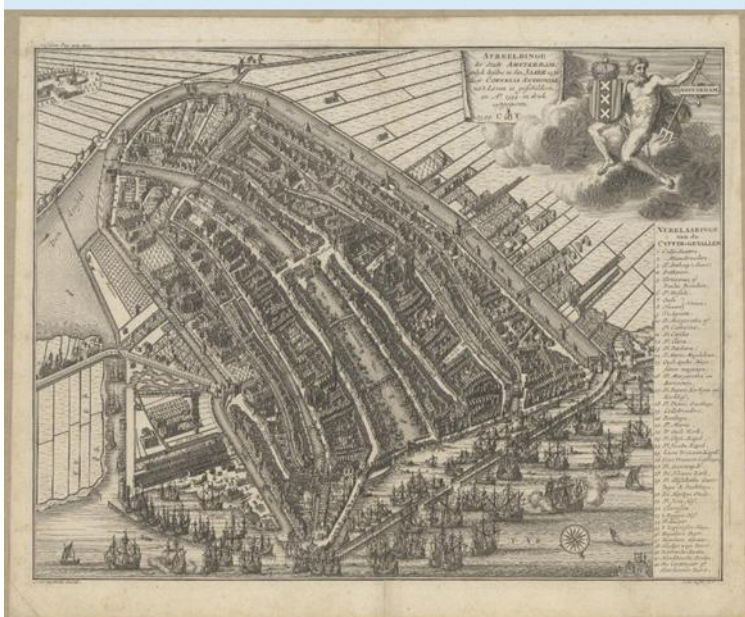
Deze collectie bevat charters en andere stukken afkomstig uit de voormalige Charterkamer, de secretarie en de thesaurie op het stadhuis op de Dam.

- Inv.nrs 3-248 (hiertussen bevinden zich ook stukken van na 1578)

Collectie Stadsarchief Amsterdam: Op straatnaam geordende charters (Topografische Collectie), toegang 5057:

- Voor de stukken tot 1578 zie bijlage Overzicht van alle collecties:
Nexusset_SMAA_Spoorboekje

Kaart van Amsterdam, gemaakt door Cornelis Anthoniszoon

De houtsnede van Cornelis Anthoniszoon uit 1544 is de op één na oudste kaart van Amsterdam. Zes jaar voor de houtsnedekaart, in 1538, maakte Cornelis Anthoniszoon een schilderij waarop de stad op dezelfde wijze in vogelvlucht afgebeeld is. Van dat stadsbeeld maakte hij vervolgens twaalf houtsnedeblokken om er zo kaarten van te kunnen drukken en verkopen. Cornelis Anthoniszoon was cartograaf, schilder, prentmaker en uitgever, en kleinzoon van de bekende schilder Jacob van Oostsanen.

10094 Collectie Atlas Dreesman, inventarisnummer 5001

Archieven van de Schout en Schepenen, toegang 5061:

Het archief van de schepenen bevat documenten met betrekking tot de rechtspraak en het bestuur van Amsterdam.

- Inv.nrs 269-275: Confessieboeken (verhoren van verdachten)
- Inv.nrs 567-568: Justitieboeken (Bevat korte inhoud van het vonnis)

Archief van de Schepenen: Register van rentebrieven en van transporten van los- en lijfrenten, toegang 5065:

- Inv.nrs 2-7: Registers van rentebrieven, 1560-1580

Archief van de Weeskamer en Commissie van Liquidatie der Zaken van de Voormalige Weeskamer, toegang 5073

De Amsterdamse Weeskamer, opgericht rond 1466, was een stedelijke instelling die toezicht hield op het beheer van de bezittingen van wezen en andere onbekwamen. Waar aanvankelijk burgers en familieleden verantwoordelijk waren voor wezen, namen speciaal aangestelde weesmeesters deze taak over om misbruik van erfenissen te voorkomen. Zij lieten nalatenschappen binnen enkele weken na het overlijden van een ouder registreren in het weesboek en stelden, indien nodig, een voogd aan — meestal een familielid of een professionele suppoost. Overlijdens met minderjarige erfgenamen werden door doodgravers gemeld, waarna de weesmeesters toezicht hielden op het beheer van de goederen. Alle

voogden en bezittingen werden zorgvuldig vastgelegd in voogdij- en inbrengregisters. De eerste weeskamerkeur uit 1466 getuigt van een al goed georganiseerde administratie met eigen personeel. In de loop van de 15e en 16e eeuw werden de regels verder aangescherpt, met als hoogtepunt de ordonnantie van 1563, die na misstanden de bevoegdheden van de weesmeesters uitbreidde en hen rechtsprekende macht gaf in voogdijzaken. Daarmee ontwikkelde de Weeskamer zich tot een zelfstandig stedelijk bestuurs- en rechtsprekend orgaan, dat onder toezicht van schout, schepenen en burgemeesters de belangen van Amsterdamse wezen waarborgde.

- Inv.nrs 256-258: Reglementen 1465-1790
- Inv.nrs 277-278: Stukken betreffende de klerk
- Inv.nr 318: Penningenboek van aan wezen toekomende gelden, 1540-1568
- Inv.nrs 772- 781: Inbrengregisters, 1468-1585
- Inv.nrs 835: Alfabetische index op namen van erflaters genoemd in de inbrengregisters, 1509-1531
- Inv.nrs 886-887: Registers van besluiten betreffende het boedelbeheer met alfabetische index op voornamen, 1509-1608
- Inv.nr 900: Register van door de schout, burgemeesters, schepenen, en de weesmeesters aan de voogden verleende vergunning om onroerende goederen te mogen vervreemden, 1564-1572
- Inv.nr 910: Minuutregister van verkopen van huizen, 1563-1595
- Inv.nrs 919-920: Registers van verkopen van huizen, met alfabetische index op voornaam van de kopers, 1530-1595
- Inv.nr 934: Register van door boden-afslager Claes Thijs afgehandelde verkopen van boedels, 1530-1534
- Inv.nr 967: Boedelinventaris, gedateerd naar afgifte bij de weeskamer, 1537-1601
- Inv.nr 1189: Rekening van beheer van boedels, jaarlijks door voogden afgelegd, gedateerd naar afgifte bij de weeskamer, 1552-1593
- Inv.nrs- 2076-4477 (hiertussen bevinden zich ook stukken van na 1578): Akten

Archief van de Burgerlijke stand: Doop-, trouw- en Begraafboeken van Amsterdam, toegang 5001

- Inv.nr 969: Trouwregister Oude Kerk, 1565-1620
- Inv.nr 1039-1041: Begraafenisregisters Oude Kerk, 1553-1587

Collectie Stadsarchief Amsterdam: Eigendomsbewijzen van percelen in particulier bezit, Toegang 5011

- Inv.rs 1154, 1504, 1829, 1895, 1909, 1951, 1959: Akten van transport

Archief van de Burgemeesters: Publicaties van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland en West-Friesland, toegang 5022

- Inv.nr 1: Authentieke afschriften van plakkaten, uitgevaardigd op naam van de koning door de (Geheime) Raad of door de gouverneur- generaal der Nederlanden, gericht aan de stadhouder en het Hof van Holland en afgekondigd in Amsterdam door of vanwege de deurwaarder van dit Hof.

Archief van de Burgemeesters: Groot-memoriaal, toegang 5023

- Inv.nr: 1: Groot memoriaal, 1474-1545. Bevat tevens vroedschapsresoluties, 1490-1532.
- Inv.nr 2: Groot memoriaal 1545 -1624.

Archief van de stad Weesp, toegang 50000.GAW028-13:

De verzameling archiefstukken bestrijkt de periode van het midden van de 14e tot de late 16e eeuw en geeft een rijk en veelzijdig beeld van de politieke, bestuurlijke, economische, religieuze en maatschappelijke ontwikkeling van Weesp en omgeving. Ze omvatten privileges en besluiten van landsheren zoals graaf Willem V van Beieren, graaf Albrecht van Beieren, hertog Jan van Beieren, hertog Philips van Bourgondië, keizer Maximiliaan van Oostenrijk en keizer Karel V, waarin onder meer de stadsrechten van Weesp worden bevestigd, tol- en belastingvrijdommen worden verleend en toestemming wordt gegeven voor uitbreiding, markt- en accijnsrechten. Andere documenten hebben betrekking op waterbeheer en infrastructuur, zoals het bouwen en onderhouden van sluizen en molens, essentieel voor de bescherming en ontwatering van het omringende land. Daarnaast tonen diverse overeenkomsten en uitspraken de samenwerking en soms conflicten tussen Weesp, Weesperkarspel en naburige steden over belastingen, armenzorg, accijnzen en verdedigingswerken.

Ook zijn er particuliere akten, waaronder huwelijksvoorwaarden, testamenten, verkoopakten en schuldbekentenissen, die inzicht bieden in het dagelijks en privaatrechtelijk leven van inwoners. De kerkelijke en kloosterlijke stukken, met name van het Mariaklooster en het klooster van St. Jan, weerspiegelen het religieuze en economische belang van deze instellingen in het lokale leven. Verder komen academische promotiebrieven, processtukken van hogere rechtscolleges en verklaringen van stedelijke autoriteiten voor, die de rechtspraak en bestuurlijke organisatie documenteren.

- Inv.nrs 7-279 (hiertussen bevinden zich ook stukken van na 1578)

Archief van de Zes Waterlandse Ambachtsheerlijkheden of Dorpen Ransdorp, toegang 340

- Inv.nrs 44, 57, 113 en 117: Privileges van de hertogen Albrecht, Philips en Jan voor verschillende dorpen of ambachtsheerlijkheden.
- Inv.nr 118: Lijst opgemaakt door schout en schepenen van Ransdorp, van de landen in de polder die omslag hebben op de Kercwech.
- Inv.nr 119: Akte voor schout en schepenen van Ransdorp waarbij de vijf heemraden van de polderdijk in de ban Ransdorp een ordonnantie opstellen over het zodengeld en de inlagen in de dijk.

3.2 Archieven van zorginstellingen

Burgerweeshuisarchief, toegang 367.A

Het archief van het Burgerweeshuis bevat onder meer de relatief goed bewaard gebleven archieven van het Kartuizerklooster en het St.-Luciënklooster. Daarnaast zijn er fragmenten bewaard van de archieven van de Heilige Stedekapel en de broederschappen die daarbij hoorden. Na de Alteratie van Amsterdam in 1578 werden deze katholieke instellingen opgeheven. Hun bezittingen, waaronder de archieven, kwamen in handen van het noodlijdende Burgerweeshuis.

- Voor de regesten en de index zie inv.nrs 917 en 918

Archief van het St. Luciënklooster:

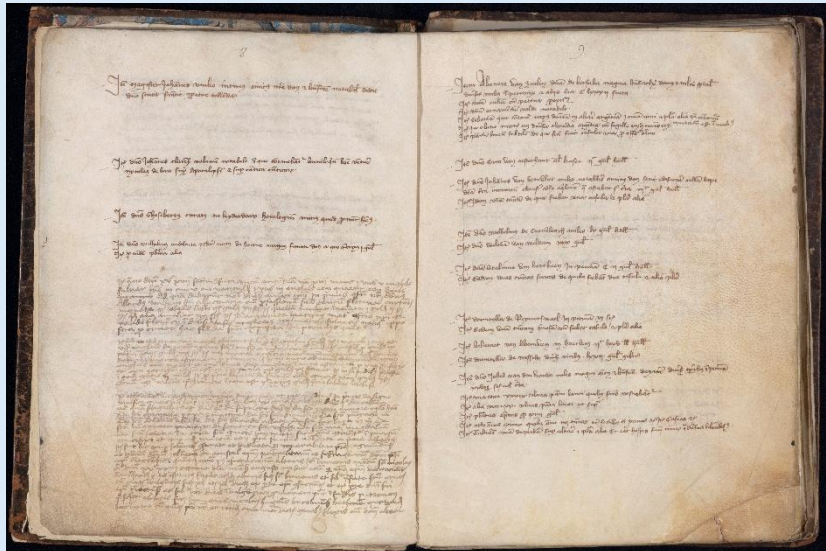
- Inv.nr 112: Cartularium van het St. Luciënklooster
- Inv.nrs 551-565: Oorkonden van het St. Luciënklooster

Archief van het Karthuizerklooster

- Inv.nr 111: Cartularium van het Kartuizerklooster
- Inv.nr 357: Blaffaert of memoriaal (legger) van de goederen afkomstig van het Kartuizerklooster
- Inv.nr 358: Cladde van den Cattuyzers goederen. Incomende lanhuyren, verschenen loosrenten, sekere outsygen by ons aangevangen, toebehoert hebbende de Cattuyzers monniken, oock sekere huysen, en die men alimentatie na behoeren geven. 1579
- Inv.nr 359: Registers van renten en oud eigens van het kartuizerklooster, ontvangen door het Burgerweeshuis in 1579.
- Inv.nr 454: Machtiging van burgemeesters om verschillende landen van het Kartuizerklooster te mogen verkopen, 1591.
- Inv.nr 566: Liber Benefactorum

Giften voor de ziel

Het Liber Benefactorum is het giftenboek van het Kartuizerklooster Sint Andries-ter-Zaliger-Haven, gesticht rond 1392 net buiten Amsterdam. De kartuizers leefden in stilte en afzondering, gewijd aan gebed en contemplatie. Hun toewijding maakte indruk: burgers schonken geld, goederen en land in ruil voor gebeden voor hun zielenheil. Het boek documenteert duizenden giften en laat zien hoe spirituele verlangens, sociale netwerken en wederzijdse verplichtingen het religieuze leven van de stad vormgaven. Een stille getuige van de nauwe band tussen klooster en gemeenschap.

367.A, inventarisnummer 566

- Inv.nrs 458A – 614A: Oorkonden Karthuizerklooster
- Inv.nr 919: Stukken uit het voormalige archief van het Karthuizerklooster, na 1578 opgenomen in de collectie Meermannno Westrenianum
- Inv.nr 920: Stukken uit het voormalige archief van het Kartuizerklooster, na 1578 gedeponneerd in het archief van het Karthuizerklooster in Antwerpen.
- Inv.nr 922: Stukken betreffende vicarieën in de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk, waarvan het Kartuizerklooster het patronaatsrecht bezat of waaraan het op andere wijze een bepaald recht had.
- Inv.nr 924: Losse zegelstaarten van charters, 15^e -16^e eeuw
- Inv.nrs 921A – 921S: Fotokopieën van charters uit het voormalige archief van het Kartuizerklooster van Antwerpen, die tegenwoordig in het Kathedraalarchief van Antwerpen berusten.
- Inv.nrs 923A- 923O: Fotokopieën van charters van het Kartuizerklooster, die na 1578 gedeponneerd zijn bij het aartsbisdom Mechelen en daar nog steeds verblijven.

Archief van het Burgerweeshuis

- Inv.nr 115A: Kaartboek A van het Burgerweeshuis, oorspronkelijk afkomstig van het St. Luciënklooster. Getekend door Pieter Coenensz (1561)
- Inv.nr 161: Loterijboek met de namen van de deelnemers aan de eerste loterij ten gunste van het Burgerweeshuis

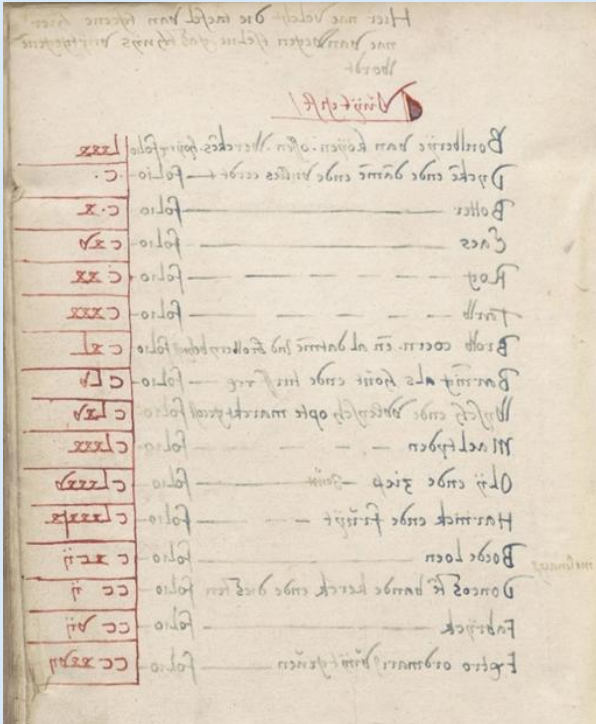
- Inv.nr 164: Generaal 1562-1611, met inhoudstafel
- Inv.nr 360: 'Register van den renten van de Kapel van de Heilige Stede, 1578
- Inv.nr 361: Oudeigenboek
- Inv.nr 362: Ontvangstregister van renten (legger 1588-1636)
- Inv.nr 401: Ontvangstregister van collecte met de schaal, verhuur van vuilnisvaten en lijnbanen
- Inv.nr 402: 'Ommegancboek' met ontvangsten uit schaalcollecten
- Inv.nr 442: Lijfrentenboek
- Inv.nr 462: Lijst, opgemaakt ten behoeve van het Burgerweeshuis, van goederen van de Kapel van de Heilige Stede en het Sacramentsgilde
- Inv.nrs 453-461: Erfstellingen, legaten en giften
- Inv.nrs 548-550: Eigendomsbrieven, afkomstig van de Kapel van de Heilige stede
- Inv.nr 615: Namenboek van weeskinderen die in 1565 uit het weeshuis gingen en van weeskinderen die in het weeshuis bleven wonen
- Inv.nr 616: Kinderboek met de namen van de opgenomen kinderen en hun ouders

Gasthuisarchieven, toegang 342

Ook twee grote gasthuizen van Amsterdam, het St. Pietersgasthuis (waarin eerder het Oude- Of St. Elisabethgasthuis was opgegaan) en het Onze-Lieve-Vrouwegasthuis, kregen na de Alteratie de goederen en bijbehorende archieven van voormalige kloosters toebedeeld. In 1582 fuseerden de twee gasthuizen, en werden hun archieven en die van het Oude- en Nieuwe nonnenklooster samengevoegd.

De gasthuisarchieven, toegang 342

De middeleeuwse gasthuisarchieven vertellen veel over de stad, de bewoners, de topografische ontwikkeling van Amsterdam en over de medische en maatschappelijke zorg in de middeleeuwen. Er wordt wel eens gezegd dat om de hedendaagse maatschappij te begrijpen, je haar geschiedenis

moet kennen. Maatschappelijke betrokkenheid, goed burgerschap en het optimaliseren van de zorg zijn onderwerpen die de gemoederen in alle facetten van onze samenleving flink bezighouden. In de middeleeuwen was dat niet anders. Een treffend voorbeeld daarvan is de opkomst van de gasthuizen in Amsterdam. In de jonge stad Amsterdam waren de gasthuizen vanaf het midden van de veertiende eeuw het vangnet voor de zwakkeren en hulpbehoevenden, waar rijke én minder rijke bewoners van Amsterdam hun steentje aan bijdroegen. Gemeenschapszin en een sterk gevoel van verbondenheid met elkaar waren de dragers voor deze solidariteit. Je zou kunnen stellen dat de middeleeuwse stad de oorsprong van de huidige participatiemaatschappij vormt. Middeleeuwse bronnen zijn daarom bij uitstek geschikt om actuele maatschappelijke discussies in historisch perspectief te plaatsen.

342, inventarisnummer 83

- Inv.nrs 1-50: Oude Gasthuis, H.-Geestgasthuis of St. Elisabethsgasthuis, 1371-1492 (OGH)
- Inv.nrs 51-414: St. Pietersgasthuis en -kapel, 1382-1579 (SPGH)
- Inv.nrs 415-513: O.L. Vrouwengasthuis en -kapel, 1424-1579 (OLVG)
- Inv.nrs 514-767: Oude Nonnenklooster, 1346-1579 (ONK)
- Inv.nrs 768-923: Nieuwe Nonnenklooster, 1376-1579 (NNK)
- Inv.nrs 1665-2202: Charterverzameling "Appendix". Dit zijn akten en andere stukken die tot de archieven van de Gasthuizen behoren, zonder dat vastgesteld is wie de archiefvormer is, 1351-1579 (APP). Met hiaten, omdat een deel van deze charters al is toegeschreven aan de juiste archiefvormer.

Archief van het Aalmoezeniersweeshuis, toegang 343

Sinds het ontstaan van Amsterdam zorgde de stad voor haar armen, waaronder weduwen, wezen, bedelaars en zieken. In 1613 werd hiervoor een college van aalmoezeniers ingesteld, dat onder meer een armenhuis vestigde in het voormalige Clarissenklooster aan het Singel. De aalmoezeniers moesten verschillende groepen armen op uiteenlopende manieren

helpen: bedelaars kregen werk of straf, wezen en vondelingen werden uitbesteed, en arme gezinnen ontvingen voedsel en geld. De armenzorg werd gefinancierd via stedelijke subsidies, collectes, legaten, belastingen en inkomsten uit specifieke stedelijke taken zoals het innen van kleine renten en de administratie van boeten en huisjes.

Inv.nrs 656-673, 737, 747

Archief van de huiszittenhuizen, toegang 349

De archiefcollectie van de regenten van de huiszittenhuizen is in de achttiende en negentiende eeuw helaas grotendeels verloren gegaan. De regenten waren de opvolgers van de huiszitten- of armmeesters die vóór 1578 verantwoordelijk waren voor de armenzorg in de Amsterdamse parochies. Tot ver in de zeventiende eeuw vormden de twee archieven van deze huiszittenmeesters vermoedelijk het grootste middeleeuwse archief van Amsterdam, met duizenden charters en een uitgebreide boekhouding die zelfs terugging tot vóór 1400.

Uit de periode vóór 1500 zijn nu nog slechts zo'n tachtig charters bewaard gebleven, maar helaas geen enkel boekhoudkundig register. Hierdoor bestaat er vandaag de dag een grote leemte in onze kennis van de middeleeuwse armenzorg in Amsterdam.

- Inv.nr 34: Octrooi verleend door Keizer Karel V aan onder meer de huiszittenmeesters van de Oude Zijde om alle legaten die hen bij testament worden besproken te mogen aannemen.
- Inv.nrs. 45-52, 63-64: Testamenten
- Inv. nrs. 53-71: Rentebrieven
- Inv.nr 72-512 (niet opeenvolgend): Transportakten, rentebrieven, testamenten en andere overeenkomsten
- Inv.nr. 262: Legger van de eigendommen van het Oudezijds Huiszittenhuis, met registratie van de jaarlijkse of halfjaarlijkse inningen van pacht, rente of huur en met een geografisch geordende inhoudsopgave, 1545-1605

Archief van het St. Jorishof, toegang 369

Een derde belangrijke collectie is die van het St.Jorishof en het Leprozenhuis, dat in de middeleeuwen bekendstond als het St.Nicolaasgasthuis. Na de Alteratie hadden zij elk een kloosterarchief overgenomen: het St.Jorishof kreeg de bezittingen van het Paulusbroedersklooster, en het Leprozenhuis die van het St.Maria-Magdalenaklooster op het Spui. In de achttiende eeuw werden de twee instellingen gefuseerd. Hoewel uit deze archieven veel verloren is gegaan, vooral uit dat van het Maria-Magdalenaklooster, bieden ze nog altijd waardevolle informatie over het religieuze leven in het middeleeuwse Amsterdam.

Daarnaast bevindt zich in deze collectie ook het archief van het Oude mannen- en vrouwengasthuis.

- Inv.nrs 1: Privileges
- Inv.nrs 3-7: Transportakten en innen van renten
- Inv.nrs 23-114: Stukken met betrekking tot de eigendommen van het St. Jorishof komende van het St. Paulusbroedersklooster
- Inv.nr 115: Twee rollen, houdende opgaven van oud eigens en aangekochte stukken Land, van het St. Jorishof
Inv.nr 134: Akte betreffende collectanten voor het St. Jorishof
- Inv.nrs 136-241: Oorkonden, testamenten en andere stukken afkomstig van het Paulusbroedersklooster, met retroacta in inv.nrs. 242-305
- Inv.nr 314: Privileges door Schout, burgemeesters, schepenen en Raad van Amsterdam
- Inv.nrs 333-337: Akten van overeenkomst betreffende opneming van proveniers in het St. Nicolaasgasthuis
- Inv.nrs 399, 411 en 412: Akten van transport van erven
- Inv.nrs 439-463: Rentebrieven ten gunste van het St. Nicolaasgasthuis
- Inv.nr 467: Testament
- Inv.nr 468: Machtiging van Karel V
- Inv.nrs 476-503A: Stukken afkomstig van het klooster van Maria Magdalena op het Spui

Archief van het Rooms-Katholiek Oude-Armenkantoor en R.K. Bejaardenhuis Sint Jacob, toegang 440

- Inv.nr 567, 568 en 594: Afschriften van akten en rekeningen betreffende het eigendom en beheer van onroerend goed.

Archief van de Bartholomeus Gast- en Armenweeshuis te Weesp, toegang 50000.GAW047-01:

- Inv.nr 31: Overzicht van het landbezit en van de verhuur van land, 1542 - 1576. 1 band
- Inv.nr 339: Terugbetalen van langlopende leningen
- Inv.nr 340: Stukken betreffende legaten aan het gast- en weeshuis, 1557-1931
- Inv.nr 466: Houten kistje met eigendomsbrieven van het gasthuis, 1557- 1970

Archief Oud rechterlijk en weeskamerarchief te Weesp, toegang 50000.GAW137:

- Inv.nr 2814, 1 deel 1554-1569

3.3 Kerk- en kloosterarchieven

Burgerweeshuisarchief, toegang 367.A, (zie onder het kopje zorginstellingen).

Het archief van het Burgerweeshuis bevat onder meer de relatief goed bewaard gebleven archieven van het Kartuizerklooster en het St. Luciënklooster. Daarnaast zijn er fragmenten bewaard van de archieven van de Heilige Stedekapel en de broederschappen die daarbij hoorden. Na de Alteratie van Amsterdam in 1578, de overgang van de stad van Spaanse naar Staatse zijde in de Opstand, werden deze katholieke instellingen opgeheven. Hun bezittingen, waaronder de archieven, kwamen in handen van het noodlijdende Burgerweeshuis.

Gasthuisarchieven, toegang 342 (zie onder het kopje zorginstellingen)

Ook de twee grote gasthuizen van Amsterdam, het St. Pietersgasthuis (waarin eerder het Oude- Of St. Elisabethgasthuis was opgegaan) en het Onze Lieve Vrouwegasthuis, kregen na de Alteratie de goederen en bijbehorende archieven van voormalige kloosters toebedeeld. In 1582 fuseerden de twee gasthuizen, en werden hun archieven en die van het Oude- en Nieuwe nonnenklooster samengevoegd.

Hervormde Gemeente van Amsterdam, toegang 378. Nu Archief van de Oude Kerk, toegang 378.OK en Archief van de Nieuwe Kerk, toegang 378.NK

Nadat in 1578 de parochiekerken protestants werden, werden de bestaande archieven overgedragen aan de nieuwe eigenaar van de kerken, namelijk de Hervormde Gemeente. Binnen dit fonds is het omvangrijke en belangrijke archief van de memoriemeesters van de Oude Kerk bewaard gebleven. Daarnaast bevat het documenten uit diverse archieven van altaren, stichtingen en andere instellingen binnen de parochiekerken, zoals die van de getijdenmeesters.

- 378.OK Inv.nr 7: Inkomstenboek
- 378.OK Inv.nr. 74: Het oude grafboek A
- 378.NK Inv.nr 207: Kerkrekening van 1586
- 378.NK Inv.nr 331: Memoriaal van de Eggertkapel

Archief van de Memoriemeesters van de Oude Kerk, toegang 691

Een memorie was een kerkelijke herdenkingsdienst voor overledenen, meestal gehouden op de sterfdag, waarbij priesters samenkwamen om het dodenofficie te bidden en een mis op te dragen. Deze diensten werden vaak bekostigd uit renten die door de overledene of diens familie waren ingesteld. Aanvankelijk beheerden de kerkmeesters deze fondsen, maar vanaf de late 14e eeuw namen de memoriemeesters, een college van deelnemende priesters, dit beheer over. In 1478 werden hun taken en de voorwaarden voor deelname in statuten vastgelegd, waaronder regels voor inkomsten, gedrag en uitbetaling. De administratie van de memories was zorgvuldig georganiseerd met registers, cartularia en memoriaalboeken, waarvan veel verloren is gegaan. Het belangrijkste bewaard gebleven cartularium werd

tussen circa 1460 en 1470 aangelegd door verschillende handen en later aangevuld, onder wie Egbert Doedesz, een invloedrijke memoriemeester in de 16e eeuw die ook de administratie vernieuwde en talrijke aantekeningen toevoegde. De ordening van het archief was complex en wisselend, met onregelmatigheden in de volgorde en datering van akten, maar het geheel biedt een goed beeld van het bestuur, beheer en de schriftelijke praktijk van de memorie-instelling aan de Amsterdamse Oude Kerk.

- Inv.nrs 1-2: Statuten van de eeuwige memorie
- Inv.nr 4: Registertje, bevattende een kalender, een muntvaluatie en een opgave van memories, ingedeeld naar de dagen, waarop ze worden gehouden, met aanduiding van de ligging der graven. Aangelegd in het eerste kwart van de 16e eeuw, bijgehouden tot in de tweede helft van de 16e eeuw.
- Inv.nr 7: Rentelegger, 1481
- Inv.nr 8: 45 Strookjes papier, waarop notities van te ontvangen inkomsten uit huizen (waarschijnlijk restanten van een legger). 15e-16e eeuw. Bijgevoegd vier perkamenten etikettes met topografische aanduidingen van de inhoud van laden.
- Inv.nrs 10-165: Rent en pachten ingedeeld overeenkomstig de laden van de inventaris uit 1578.

Het Begijnhofarchief, toegang 740

Het Begijnhof was de enige katholieke instelling die na de Alteratie bleef bestaan. Hierdoor trok het archief van het Begijnhof als een magneet ook de kerk- en kloosterarchieven aan die door katholieke Amsterdammers in het geheim waren bewaard. In de loop van de tijd werden deze stukken in het Begijnhofarchief opgenomen. Naast het archief van het Begijnhof zelf, is het belangrijkste onderdeel binnen deze collectie dat van de memoriemeesters van de Oude- en Nieuwe Kerk. Er zijn ook nog resten van archieven van broederschappen in dit archief te vinden.

- Inv.nr 2: Ordinantie van graaf Albrecht van Beieren, 1393
- Inv.nr 7: Request van de begijnen aan het gerecht om handhaving van het privilege van St. Marcusdag, 1389
- Inv.nr 152: Verbod van het stadsbestuur om huizen op het Begijnhof te verkopen of te vervreemden zonder consent van de begijnen, 1389
- Inv.nrs 192-198, 213-214, 218-219, 224-227, 248-250: Transportakten en eigendomsbewijzen van huizen en erven
- Inv.nrs 269, 272: testamenten
- Inv.nr 280: uitbetaling legaat
- Inv.nr. 283 en 288: stukken betreffende vicarieën
- Inv.nr. 280, 373, 1299: kwitanties betaalde legaat en lijfrenten
- Inv.nr 323: Request van een begijn inzake lichtbetimmering van haar huis
- Inv.nr 333-335, 338: Aflaatbrieven
- Inv.nr 336: Acte van inwijding van de kapel en begraafplaats, door de vicaris generaal

van 't bisdom Utrecht. Met aflaatverlening.

- Inv.nr 339: Kapittelbrief van de deken en het kapittel van O.L. Vrouw in den Haag, betreffende keuze van een priester, eigen begraafplaats etc
- Inv.nr 904: Legger en cartularium van de Memoriemeesters van de Oude Kerk, houdende rentebrieven ingedeeld naar wijken en straten, met vermelding van aankomst (zie ook Archief Memoriemeesters Oude Kerk, toegang 691, inv.nr. 6)
- Inv.nr 905: Bekrachtiging der statuten van de Eeuwige Memorie, door de bisschop van Utrecht, met bijvoeging van nieuwe bepalingen.
- Inv.nr 906: Opgaaf van overledenen wier namen op de doodceel zijn geplaatst en van de preekstoel moeten worden afgekondigd (zaknecrologium van de memoriemeesters van de Oude Kerk)
- Inv.nr 907: Transport van een vicarie
- Inv.nr 908: Rekening en verantwoording door de memoriemeester Mr. Petrus Huyser. 1577-1578.
- Inv.nrs 912-1199: Oorkonden behorend tot het archief van de Memoriemeesters van de Nieuwe Kerk.
- Inv.nr 1201: Lijst van pachten en renten van het Kruisbroedersgilde.
- Inv.nrs 1204-1211: Eigendomsbewijs en transportakten van huizen en erven
- Inv.nr 1212: Testament
- Inv.nr 1213: Stichting van een fundatie door de overvrouwen van het Sacramentsgilde
- Inv.nrs 1238-1243: Transportakten
- Inv.nr 1245: Akte van scheiding en deling
- Inv.nrs 1247, 1252, 1254, 1255, 1259, 1260: Testamenten
- Inv.nr 1261: Notariële akte
- Inv.nrs 1266-1267: Huwelijksvoorwaarden
- Inv.nrs 1272-1273, 1297: diversen
- Inv.nr 1295: Machtiging door de bisschop van Utrecht voor de pastoor en de kerkmeesters, om enige ponden Hollands geld te verkopen, tot verbetering van het Kerkeland.
- Inv.nr 1296, 1300: stichtingen van fundaties
- Inv.nrs 1298: aflaatbrief
- Inv.nrs 339A en 339B: Kopieën van kapittelbrieven betreffende keuze priester, eigen begraafplaats etc
- Inv.nr 914A: Bekrachtiging van statuten door de bisschop van Utrecht

Archief van de doopsgezinde gemeenten, toegang 565.A

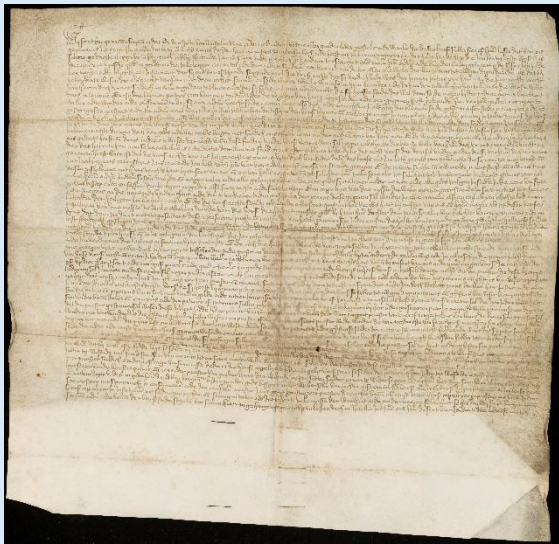
- Inv.nr 462: Oproep aan alle gelovigen om naar Munster te trekken. Aangeplakt op verschillende plekken in Amsterdam.
- Inv.nrs 2307-2309: Akten betreffen synoden te Emden, Dordrecht en Parijs, 1572-1575

Archief van de Burgemeesters: Charters afkomstig van kerken en kloosters, toegang 5058:

Het archief bevat charters en documenten die afkomstig zijn uit Amsterdamse kerken en kloosters. Deze stukken werden vanaf de Alteratie van 1578 verzameld en bewaard door de burgemeesters van Amsterdam, deels omdat het stadsbestuur als rechtsopvolger fungeerde

van opgeheven kloosters en hun eigendommen. De collectie is een combinatie van een natuurlijk archief en een verzameling die later werd aangevuld. De collectie bevat stukken over verschillende kerken en kloosters, met een nadruk op de Oude Kerk. Documenten zijn geordend op de betreffende kerkelijke instelling. Voor de Oude Kerk is een nadere onderverdeling gemaakt naar functionerende colleges en instellingen.

Handel in het hiernamaals

Hier wordt de oorkonde getoond waarmee Aechte Jan Beth Walichsdochter in 1473 een vicarie stichtte in de Oude Kerk. Daarmee gaf zij uitvoering aan de laatste wens van haar overleden dochter Haze: drie missen per week op het Sint Agatha-altaar, voor haar zielenheil in het hiernamaals. In het middeleeuwse Amsterdam was het vagevuur een levende werkelijkheid, en gebeden konden de weg naar de hemel verkorten. Opmerkelijk is dat Aechte deze stichting zelfstandig tot stand bracht. Dankzij bijzondere afspraken in haar huwelijk kon zij zelf over de nalatenschap beschikken. De oorkonde laat zien hoe sterk zorg voor de doden het religieuze stadsleven bepaalde.

5058 Archief van de Burgemeesters: charters afkomstig van kerken en kloosters, inventarisnummer 44

- Inv.nrs 1-47: Oude Kerk
- Inv.nrs 48-50: Nieuwe Kerk
- Inv.nrs 51-56: St. Agnietenklooster
- Inv.nrs 57-58: St. Barbaraklooster
- Inv.nrs 59-60: St. Catharinaklooster
- Inv.nrs 61-62: St. Ceciliaklooster
- Inv.nrs 63-64: Cellebroedersklooster
- Inv.nr 65: Cellezustersklooster
- Inv.nrs 66-67: St. Claraklooster
- Inv.nrs 68-69: Clarissenklooster
- Inv.nrs 70-72: St. Geertruidenklooster
- Inv.nrs 73-76: St. Jan Evangelist Ter Nieuwer-Amstel (Regulierenklooster)
- Inv.nrs 77-83: St. Margrietenklooster
- Inv.nr 84: St. Mariaklooster
- Inv.nrs 85-91: St. Maria Magdalena in Bethanieënklooster
- Inv.nrs 92-93: St. Maria Magdalenaklooster op het Spui
- Inv. nrs 94-96: St. Ursulaklooster

Archief van colleges, altaren en gilden in de Oude- of St. Nicolaaskerk, toegang 1376

Dit archief bevat onder anderen archiefstukken van de memoriemeesters van de Oude Kerk. Ook bevat het allerlei documenten uit de archieven van altaren, stichtingen en andere instellingen binnen de Oude Kerk, zoals de getijdenmeesters.

- Inv.nrs 1-27: Archief van de kerkmeesters van de Oude of St. Nicolaaskerk, 1440-1565
- Inv.nrs 28-30 : Archief van de memoriemeesters van de Oude of St. Nicolaaskerk, 1457-1554
- Inv.nrs 31-39: Archief van de getijdenmeesters van de Oude of St. Nicolaaskerk, 1459-1574
- Inv.nrs 40-45.: Archief van het H. Sacramentsgilde in de Oude of St. Nicolaaskerk, 1455-1533
- Inv.nr 46: Archief van het officie van de Goede Vrijdagpsalter in de Oude of St. Nicolaaskerk, 1555
- Inv.nrs 47-95: Stukken, losse zegels en zegelstaarten die niet aan een bepaalde instelling binnen de Oude of St. Nicolaaskerk toegeschreven kunnen worden, 1405-1575

Archief van colleges, altaren en gilden in de Nieuwe of Onze Lieve Vrouwenkerk, toegang 1377

Dit archief bevat onder anderen het archief van de kerkmeesters van de Nieuwe Kerk. Ook bevat het allerlei documenten uit de archieven van altaren, stichtingen en andere instellingen binnen de Nieuwe Kerk, zoals de getijdenmeesters.

- Inv.nrs 1-9: Archief van de kerkmeesters van de nieuwe of O.L. Vrouwekerk, 1470 – 1576.
- Inv.nrs 10 -13: Archief van de getijdenmeesters van de Nieuwe of O.L.Vrouwekerk, 1492 – 1567.
- Inv.nrs 14-15 : Archief van het Romeinen- of Tappersgilde en het Romeinenaltaar in de Nieuwe of O.L.Vrouwekerk, 1472 – 1551.
- Inv.nrs 16-24: Stukken die niet toegeschreven kunnen worden aan een bepaalde instelling binnen de Nieuwe of O.L. Vrouwekerk, 1414 – 1565

Collectie in Bruikleen Ontvangen Stukken van het Rijksarchief Haarlem CBRH, toegang 1389

Stukken afkomstig uit Amsterdamse en andere kerkarchieven

- Inv.nrs 1-4: Oude Kerk

- Inv.nr 5: Nieuwe Kerk
- Inv.nr 6: Sloten
- Inv.nr 7: Statuten van de Cellezusters
- Inv.nr 8: Clarissenklooster
- Inv.nrs 9-16: Regulierenklooster
- Inv.nr 17: Register van inkomsten en lasten van het St. Claraklooster
- Inv.nrs 18-20: St. Maria Magdalenaklooster op het Spui
- Inv.nrs 21-25: Niet aan een bepaald kerk- of kloosterarchief toe te schrijven stukken
- Inv.nrs 30-34: Stukken uit de verzameling van Gerard Schaep Pietersz
- Inv.nrs 35, 54 en 65: Stukken afkomstig uit andere archieven en collecties

Archief van de Hervormde Gemeente te Sloten, toegang 329

- Inv.nrs 168, 251 en 519: Stukken betreffende vicarieën en het beheer van koperwerk uit de Oude Kerk.

3.4 Particuliere- en familiearchieven

Particuliere- en familiearchieven vormen een interessante bron voor het onderzoek naar middeleeuws Amsterdam. Deze archieven bevatten documenten die zijn ontstaan in de privésfeer van vooraanstaande en minder bekende Amsterdammers, zoals testamenten, huwelijksvoorwaarden, koop- en verkoopakten, schuldbekentenissen, rentebrieven en stukken over erfopvolging en bezit. Zij bieden een kijkje in familieverhoudingen, sociale netwerken, vermogensvorming en de verwevenheid van particuliere belangen met stedelijk bestuur, handel en religieuze stichtingen.

Veel van deze archieven zijn niet als samenhangend geheel bewaard gebleven, maar bestaan uit verzamelingen stukken die over generaties zijn doorgegeven, samengebracht of juist verspreid geraakt. Sommige documenten zijn via de Weeskamer of andere stedelijke instanties in het Stadsarchief terechtgekomen, andere werden later verzameld door antiquariaten of historisch geïnteresseerde families. Samen laten deze particuliere en familiearchieven zien hoe individuele Amsterdammers en hun verwanten functioneerden binnen de bredere maatschappelijke, juridische en economische structuren van middeleeuws Amsterdam.

Verzameling Vlaming Schoemaker, toegang 1414

Het gaat hier om een collectie van achttiende-eeuwse erudietenafschriften van deels nu verloren gegane oorkonden, voor een aanzienlijk deel afkomstig uit de kloosterarchieven van St. Margriet en St. Maria-Magdalena op het Spui.

- inv.nrs 3-31: Verzamelde akten, aantekeningen en andere stukken betreffende Amsterdamse kloosters. Afschriften en parafrases, 18^e eeuw

Archief van het Fonds Het Schap, toegang 540

Het archief Fonds Het Schap bevat stukken afkomstig uit de nalatenschap van de 16e-eeuwse koopman Laurens Pieterszoon Spiegel en zijn vrouw Anna Jansdochter Gaeff, waaronder de documenten die betrekking hebben op twee door Spiegel ingestelde legaten. Deze stukken, ooit bewaard in een eiken kastje dat *Het Schap* werd genoemd, werden in de 17e en 18e eeuw door verschillende familieleden beheerd en in 1684 bij de Weeskamer gedeponneerd. Later kwam het beheer in handen van de familie Backer. Het archief omvat zowel de stukken over het fonds zelf als oudere papieren uit de familie-erfenis.

Inv.nrs 23- 215: Voornamelijk stukken betreffende schulden en betalingen.

Archief van de Familie De Graeff, toegang 76

Het familiearchief bevat documenten die betrekking hebben op transacties, verklaringen, erfrechtelijke aangelegenheden, huwelijkse voorwaarden, rentebrieven en heerlijkheden waarmee de familie verbonden was. De collectie omvat zowel persoonlijke stukken van familieleden als documenten die voortkomen uit verwantschap met de families Boelens, Luersema, Van Neck, Roodenburch en Poelgeest. Een belangrijk deel van de stukken bestaat uit transporten van landerijen, rentebrieven en heerlijkheidsrechten.

- Inv.nr 2-4, 15, 29- 34: Persoonlijke en juridische stukken (met o.a. verklaringen, betalingen en opdrachten)
- Inv.nr 357-360, 362, 364-367, 371-372, 387: Rente- en transportbrieven.
- Inv.nr 428-434: Heerlijke rechten en administratie van Polsbroek
- Inv.nr 500, 688, 1A: Diverse stukken
- Inv.nrs 616–625, 627, 634-637: Huwelijkse voorwaarden, testamenten en nalatenschappen families De Graeff, Boelens, Luersema, Roodenburch, Braseman e.a.
- Inv.nr 659-660: Academische bullen (gradeboeken)
- Inv.nr 673-677, 681, 683: Stukken betreffende landerijen in Amsterdam en diverse plekken waar de familie rechten en bezittingen had.
- Inv.nr 685-686: Kronieken en handschriften ('Nieuwe Maren')

Archief van de Familie Backer en Aanverwante Families, toegang 172

Het archief omvat testamenten, huwelijkse voorwaarden, overdrachten, nalatenschappen en juridische stukken van de families Backer, Van Leuven, Karstens, Paien, Desmarets, Bourgeois, Van der Schellingh, Schaep, Bicker, Baucken, Pauli, Spiegel, Hagen, Van Neck en andere met hen verwante Amsterdamse en Vlaamse families.

- Inv.nr 60, 373-380: Familie Backer en verwante lijnen
- Inv.nr 444-447: . Vlaamse verwanten (Atrecht)
- Inv.nr 486-487: Familie Van der Schellingh
- Inv.nrs 488-506: Familie Schaep, Bicker, Buyck, Baucken en hun netwerken
- Inv.nrs 522, 524 en 545: Familie Pauli en Spiegel
- Inv.nrs 576-577: Grondbezit en transacties
- Inv.nrs 693, 735-740: Overige stukken

Archief van de Familie Van de Poll, toegang 183

- Inv.nrs 2708-2709: Vonnissen van het leenhof van Montfoort waarbij aan de leenheer, burggraaf Johan van Montfoort, toegestaan wordt lenen aan zicht te trekken.
- Inv.nr 2910: Herdruk van de kaart van Haarlem door Jacob van Deventer.

Archief van de Familie Moens en Aanverwante Families, toegang 192

Het archief bevat genealogieën, testamenten, rentebrieven, transportakten, kerkelijke stichtingen, schenkingen, schuldbekentenissen en bestuurlijke stukken van de familie Moens en aanverwante families.

- Inv.nr 42 en 78: Genealogie en adelsrecht
- Inv.nrs 191-193 en 294 Stukken betreffende schutterij te Amsterdam
- Inv.nrs 225, 229-232, 246, 247, 255, 262, 264-265, 269, 289 en 290: Transport- en rentebrieven
- Inv.nrs 283-288, 291-292: Stichtingen van missen en vicarieën in de parochiekerk van Ravensberg en de Nieuwe Kerk te Amsterdam
- Inv. nrs 220 en 295: Overige stukken

Archief van de Familie Bicker en Aanverwante Families, toegang 195

Het archief bevat testamenten, huwelijkse voorwaarden, verklaringen, overdrachten, processtukken, kerkelijke stichtingen, correspondentie en administratieve bescheiden van de

familie Bicker en aanverwante families zoals De Moes, Ruysch, Egbertsz, Tengnagel, Dommer en Paew.

- Inv.nrs 45, 50-51, 58, 604, 607-608, 620: Testamenten, codicillen en nalatenschappen
- Inv.nrs 47, 66-67, 600, 611, 615-617, 625, 627-628 en 631: Huwelijksvoorwaarden en huwelijksgoederen
- Inv.nrs 46 en 48: Stichting mis in Haarlem en akkoord met de getijdenmeesters van de Oude Kerk.
- Inv. nrs 49, 53 en 612: Correspondentie
- Inv.nrs 57, 601-602, 609 en 619: Verklaringen, octrooien en procuraties
- Inv.nrs 603 en 605: Processtukken
- Inv.nrs 598-599, 623, 626 2n 659: Overdrachten van onroerend goed
- Inv. nrs 52, 65, 629 en 1007: Handel en financiële administratie

Archief van de familie Woltman Elpers en van de Zeepfabriek 'De Vergulde Hand' N.V., toegang 197

- Inv.nr 15: Confiscatie van een huis staande op het Water op den Zuiderhoek van de Sint Jacobskapelsteeg en het daaraan grenzende huis in de St. Jacobskapelsteeg. Afschrift

Archief van de Familie Heshuysen en Aanverwante Families, toegang 225

- Inv.nr. 519 en 708: Leenakten

Archief van de Eigenaren van het Huis Marquette, toegang 231

Het archief bevat charters en akten betreffende leenrechten, heerlijkheden, rechtspraak, waterstaat, onroerend goed, financiële verplichtingen en nalatenschappen, voornamelijk in Assendelft, Heemskerk, Nieuwer-Amstel en Amsterdam.

- Inv.nrs 385, 1004-1007, 1010, 1016 en 1185: Akten van belening en heerlijkheden.
- Inv.nrs 938, 946, 953-954, 1152: Uitspraken en verklaring inzake bestuur en dijkonderhoud
- Inv.nrs 712, 1053, 1072-1073, 1126, 1143, 1157-1164: Eigendom, overdracht en scheiding van onroerend goed
- Inv.nrs 1144, 1155-1156: Schuldbekentenissen
- Inv.nr 1131: Testament van Barent Albertsz. Cremer en Trui Jansdochter

Archief van de Familie Hasselaer en Aanverwante Families, toegang 292

- Inv.nrs 121 -122 en 158: Rentebrief, schuldbekentenis en procuratie.

Archief van de Familie Boissevain en Aanverwante Families, toegang 394

- Inv.nr 1057: Bewijs van burgerschap

Archief van de Familie Hooft Graafland en Aanverwante Families, toegang 426

- Inv.nrs 1532-1533: Charter van de hertog van Gelre betreffende rechtspraak in Lienden en Driel en testament van Griete Jans Verburgendr.

Archief van de Familie Van Hoorn en Aanverwante Families, toegang 518

- Inv.nr 263: Testament van Frans Claes Garbrantsz.

Archief van de Familie De Roever, toegang 620

- Inv.nrs 208, 212-213, 599-606: Charters over stedelijk bestuur, eigendom, renten, erfrecht en voogdij in 's-Hertogenbosch, Oirschot en Gorinchem, met nadruk op de families Rover en Boest en hun rol als schepenen.

Archief van Mr. W.F.H. Oldewelt, toegang 754

- Inv.nrs 78-80: Fragmenten van bladmuziek, tekst van het boek Makkabeën en een 16^e eeuws handschrift.

Archief van de Familie Zaal, toegang 1012

- Inv.nrs 69-72: Akten van transport, boete en grensgeschillen.

Archief van de Familie Buyck, toegang 1468

Het archief bevat charters en akten betreffende religieuze fundaties, testamenten, huwelijkse voorwaarden, rentebrieven, onroerendgoedtransacties en gerechtelijke uitspraken, hoofdzakelijk in Amsterdam en Hoorn. Centraal staat de familie Buyck en haar verwanten (waaronder Occo en Banning), met documenten over kerkelijke stichtingen en collatierechten, familievermogen en nalatenschappen, en de publieke en juridische positie van vooraanstaande familieleden, zoals Joost Sybrandsz Buyck, burgemeester van

Amsterdam. De stukken geven inzicht in de verwevenheid van stedelijk bestuur, religie, bezit en rechtspraak in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Amsterdam.

- Inv.nrs 1, 4, 21, 51-52: Fundaties van missen en collatierechten
- Inv.nrs 3, 10, 15, 17, 56-57 en 59: Testamenten en wilsbeschikking
- Inv.nrs 16, 58 en 60: Huwelijksvoorwaarden
- Inv.nrs 5-6, 8 en 18: Lijfrente- en kwijtingsbrieven
- Inv.nrs 2 en 7: Verkoopaktes van land bij Hoorn en huis en erf in Amsterdam
- Inv.nrs 11-12 en 65: Uitspraken van het Hof van Holland over renten
- Inv.nr 9: Verheffing van Joost Sybrantsz Buyck in de adelstand door de koning van Denemarken

Archief van de Familie Van Rensselaer Bowier, toegang 1470

- Inv.nr. 97-98: Kwijtings- en vrijwaringsbrief.

3.5 Overige archieven en collecties

Handschriftencollectie, toegang 5059

Deze collectie bevat handgeschreven stukken verworven en verzameld door het Stadsarchief Amsterdam die verband houden met de stad, haar bestuur en/of –inwoners of anderszins van belang waren om bij de collectie gevoegd te worden. In de collectie bevinden zich stukken uit de kloosterarchieven.

- Inv.nr 59: Historische beschrijving van de stad Amsterdam, 1452 – 1575
- Inv.nr 66: Handboek van de handboogschutters, 1531 - 1560
- Inv.nrs 111 en 113, Cartularia van het Regulierenklooster
- Inv.nr 112: Register van inkomsten en uitgaven van de overliden van de St. Jacobskapel
- Inv.nrs 140, 217, 224, 250, 285, 289-295, 333, 343, 464, 467, 500, 506-509, 527, 656, 659, 755, 775, 799, 820, 830, 831, 833, 841, 916, 920-922, 949, 959, 966, 1015, 1150, 2090, 333A: Charters.

Archief van de Gilden en het Brouwerscollege, toegang 366

- Inv.nr 31: Ordonnantie voor de bus van het Bierdragersgilde
- Inv.nrs 226, 227: Chirurgijngilde
- Inv.nrs 348, 373: Binnenlandvaardersgilde
- Inv.nrs 442: Huidenkopers, Looijers en Schoenmakersgilde
- Invnr 496-502, 506-507: Kleermakersgilde

- Inv.nrs 706-707, 756-762, 847-848: Korenmeters en Korenzettersgilde
- Inv.nr 911: Bepalingen betreffende vernieuwing van de gildebrief van het Lakenbereidersgilde
- Inv.nrs 1339, 1355: Metselaars of O.L.Vrouwegilde
- Inv.nrs 1373: Gildebrief van het Schaatsen-, Leesten- en Klompenmakersgilde
- Inv.nrs 1612-1616: Vollersgilde

4 Stappenplan onderzoek naar middeleeuws Amsterdam (voor 1578)

Onderzoek naar middeleeuws Amsterdam gaat over een stad in ontwikkeling: van een kleine nederzetting bij een dam in de Amstel tot een handelsstad, religieus centrum en bestuurlijk knooppunt. Wie zich in deze periode verdiept, krijgt te maken met oude handschriften, middeleeuwse termen, wisselende spelling en instellingen die na 1578 verdwenen of veranderden. Juist daarom is een helder stappenplan belangrijk.

Stap 1 – Begin met een duidelijke onderzoeksvraag

Bepaal wat u precies wilt weten. Denk bijvoorbeeld aan vragen over stadsbestuur, handel, armenzorg, ziekenzorg, kerken of kloosters. Hoe concreter de vraag, hoe gericht het onderzoek kan worden opgezet en hoe makkelijker het wordt om geschikte bronnen te kiezen.

Stap 2 – Kies een ingang: thema of archief

Er zijn twee logische manieren om te beginnen. U kunt starten vanuit een thema, zoals bestuur en stadsontwikkeling, veiligheid en identiteit, zorg en armenzorg, religie en kloosters, handel en gilden, of opstanden en religieuze spanningen. U kunt ook direct beginnen bij een archiefcollectie, bijvoorbeeld die van burgemeesters, vroedschap, schout en schepenen, gasthuizen, kerken, kloosters, gilden of familiearchieven.

Stap 3 – Gebruik het Spoorboekje en de digitale bronnen

Begin uw onderzoek met het Spoorboekje, dat is opgesteld door de Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam en beschikbaar is op de website van het Stadsarchief Amsterdam. Dit spoorboekje biedt een overzicht van alle Amsterdamse bronnen tot 1578 en laat zien in welke archieftoegangen deze bronnen zich bevinden. Zo helpt het u om snel te bepalen welke archieven en stukken voor uw onderzoek relevant zijn. Een groot deel van de middeleeuwse bronnen is bovendien al gedigitaliseerd. Veel van deze bronnen zijn op de website van het Stadsarchief in Transkribus volledig getranscribeerd en doorzoekbaar gemaakt, zodat u niet alleen de scans kunt bekijken, maar ook gericht kunt zoeken in de tekst van de bron zelf.

Stap 4 – Begrijp wat voor soort bron u gebruikt

Middeleeuws onderzoek vraagt dat u onderscheid maakt tussen verschillende typen bronnen, zoals charters, keurboeken, privilegeboeken, rekeningenboeken, rentebrieven, inbrengregisters en registers van inkomsten en uitgaven van instellingen zoals gasthuizen en kloosters. Stel bij elk document de basisvragen: waarom is dit document gemaakt, door wie, en met welk doel? Zo voorkomt u dat u een bron verkeerd interpreteert.

Stap 5 – Houd rekening met versnippering van archieven

Veel middeleeuwse archieven zijn niet meer bewaard in hun oorspronkelijke samenhang. Na

1578 werden katholieke instellingen opgeheven en kwamen hun archieven vaak elders terecht. Daardoor konden archiefstukken van kloosters bijvoorbeeld in de gasthuisarchieven belanden en worden kerkelijke bronnen in andere verzamelingen teruggevonden. Zoek dus altijd breder dan één archief en houd rekening met verplaatsing en herordening van stukken.

Stap 6 – Gebruik beschikbare digitale hulpmiddelen en transcripties

Vrijwel alle Amsterdamse middeleeuwse bronnen zijn inmiddels gedigitaliseerd. Via de website van het Stadsarchief kunnen inventarissen online worden geraadpleegd en scans van archiefstukken worden bekeken. Veel stukken zijn bovendien getranscribeerd en doorzoekbaar gemaakt met behulp van Transkribus. Daardoor kunt u zoeken op woorden, namen en begrippen, ook als u het middeleeuwse handschrift niet volledig beheerst.

Stap 7 – Pas een slimme zoekstrategie toe

Zoeken in middeleeuwse bronnen vraagt flexibiliteit. Zoek op spellingvarianten, bijvoorbeeld verschillende schrijfwijzen van namen (Claes of Klaas) of plaatsnamen (Oude Kerk of St. Nicolaaskerk). Werk met kernwoorden zoals *rente*, *vicarie*, *poorter*, *erfgenaam*, *banmijl* of *privilegie*. Zoek ook op functies, zoals *schout*, *schepen*, *burgemeester*, *memoriemeester* of *kerkmeester*, omdat zulke termen vaak consistentter voorkomen dan persoonsnamen. Gebruik daarnaast soms korte zoekwoorden, omdat transcripties kleine leesfouten kunnen bevatten. Controleer belangrijke vondsten altijd aan de hand van de scan, de volledige pagina en de tekstcontext. Werk daarbij van breed naar specifiek: begin met een thema en verfijn daarna op naam, plaats of functie.

Stap 8 – Combineer verschillende soorten bronnen

Bestuur, religie, handel, zorg en familieverhoudingen waren in de middeleeuwen sterk met elkaar verweven. Combineer daarom bestuurlijke bronnen, kerkelijke bronnen, financiële registers en familiearchieven. Door bronnen naast elkaar te leggen ontstaat een vollediger en betrouwbaarder beeld van personen, instellingen en ontwikkelingen.

Stap 9 – Noteer uw vondsten nauwkeurig

Leg tijdens het onderzoek steeds precies vast waar informatie vandaan komt. Noteer in ieder geval toegangsnummer, inventarisnummer, folionummer, titel of omschrijving en datering. Dat is extra belangrijk omdat archieven in de loop van de tijd opnieuw zijn geordend en bronverwijzingen anders moeilijk terug te vinden zijn.

4.1 Voorbeeld bronnen

Collectie Gasthuisarchieven

Periode

De bronnen van het St. Pietersgasthuis beslaan vooral de late middeleeuwen. Binnen de Gasthuisarchieven vallen de stukken van het St. Pietersgasthuis en de kapel onder toegang 342, inv.nrs. 51–414, voor de periode 1382–1579. Het gasthuis ontstond uit de St.

Pieterskapel in Gansoord, die in 1382 was gesticht door het St. Pietersgilde van viskopers en vleeshouwers; vóór 1395 was de kapel uitgebreid met een gasthuis. In 1492 gingen het St. Elisabeth- of Oude Gasthuis en het St. Pietersgasthuis samen verder onder de naam St. Pietersgasthuis. Na de Alteratie van 1578 en de fusie van 1582 raakten de archieven van verschillende instellingen met elkaar verweven.

Context

Het St. Pietersgasthuis was een van de belangrijkste zorginstellingen van laatmiddeleeuws Amsterdam. Het was niet alleen een plek voor proveniers die hun oude dag veilig wilden stellen, maar ook voor arme zieken en vreemdelingen die in Amsterdam ziek werden en nergens anders terechtkonden. Daarnaast had het gasthuis een kapel en speelde het in tijden van epidemie ook een rol als pesthuis. Juist daardoor leveren de bronnen van het St. Pietersgasthuis veel meer op dan alleen informatie over één instelling: ze laten zien hoe zorg, religie, liefdadigheid, eigendom en stedelijke organisatie in middeleeuws Amsterdam met elkaar samenhangen. De gasthuisarchieven vertellen veel over de bewoners, de topografische ontwikkeling van Amsterdam en de medische en maatschappelijke zorg in de middeleeuwen.

Inhoud

Binnen deze collectie zijn bijvoorbeeld de memorialen van het St. Pietersgasthuis van belang, maar ook andere registers geven veel informatie over het functioneren van middeleeuwse zorginstellingen. Zo biedt inv.nr. 83, een kasboek uit 1550–1559, een inzicht in het dagelijkse beheer van het gasthuis. Uit de aantekeningen over inkopen, uitgaven en ontvangsten valt af te leiden welke zorg het gasthuis bood, welke goederen daarvoor nodig waren en hoe men omging met ziekte, sterfte en het onderhoud van de instelling. Zelfs ogenschijnlijk gewone posten zijn historisch betekenisvol: een grotere inkoop van zeep kan wijzen op epidemieën, terwijl extra aankopen van hout kunnen samenhangen met een grotere behoefte aan grafkisten. Ook andere stukken vullen dit beeld aan. Inv.nr. 86 is een rekenboek van inkomsten en uitgaven van het pesthuis uit 1558–1559 en laat zien hoe men de zorg tijdens besmettelijke ziekte organiseerde. Voor onderzoek naar bezit en ruimtelijke inrichting is inv.nr. 90, het eerste kaartboek uit 1559, van groot belang. Daarnaast werpen afzonderlijke oorkonden licht op specifieke aspecten van het gasthuis: inventarisnummer 95 betreft bijvoorbeeld een oorkonde uit 1492 over de zielzorg van de zieken het begraven van in het gasthuis gestorven zieken. De vele schenkingsoorkonden laten zien wie aan het gasthuis schonk, wat er werd geschonken — bijvoorbeeld geld, huizen, land, renten of gebruiksrechten — en onder welke voorwaarden dat gebeurde. Daardoor geven zij niet

alleen inzicht in het bezit en de inkomsten van het gasthuis, maar ook in netwerken van gevers, vormen van liefdadigheid, zorg voor het zielenheil en de band tussen inwoners en instelling.

Waarop je kunt zoeken

De bronnen van het St. Pietersgasthuis zijn bruikbaar voor onderzoek naar ouderenzorg, ziekenzorg, armenzorg, provenierschap, religieuze praktijk, stedelijke topografie, bezit en dagelijks leven. U kunt zoeken op persoonsnamen, functies en rollen zoals gasthuismeester, provenier, moeder, priester, koster, timmerman of dienstmaagd, maar ook op thema's als keuken, brouwerij, kapel, pesthuis, medicijnen, giften, nalatenschappen, huizenbezit, pacht, rente en begraven. Voor topografisch onderzoek zijn plaatsaanduidingen binnen en rond het gasthuis van belang, zoals Gansoord, de Nes, Gasthuissteeg en St. Pieterssteeg. Omdat deze archieven in recente projecten opnieuw zijn geïnventariseerd, gedigitaliseerd en deels in modern Nederlands toegankelijk gemaakt, zijn ze bovendien beter bruikbaar geworden voor onderwijs en breder publiek.

Voorbeeld

De memorialen en andere registers maken zichtbaar hoe zorg in het St. Pietersgasthuis in de praktijk werkte. Zo sluiten Aernt Janszoon de kuiper en zijn vrouw Liesbeth Jansdochter in 1508 een overeenkomst met de gasthuismeesters: zij krijgen levenslang voedsel, bier en turf, terwijl Aernt in ruil een huis, geld en arbeid inbrengt en bovendien taken in de kapel vervult. In één bron komen zo zorg, bezit, arbeid, religie en ouderdom samen. Andere stukken uit zelfde collectie laten weer andere kanten van het gasthuis zien, zoals epidemieën, pestzorg, schenkingen en de administratie van inkomsten en uitgaven. Juist die combinatie maakt de bronnen van het St. Pietersgasthuis zo rijk.

Keurboeken

Periode

De keurboeken behoren tot de bestuurlijke archieven van de stad Amsterdam. In toegang 5020 bevinden zich de Amsterdamse privilegeboeken en keurboeken; de keurboeken vallen daar onder inv.nrs. 4–10 en lopen van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw. Het oudste keurboek in deze reeks, inv.nr. 4 A, dateert uit 1413 en werd bijgehouden tot begin 1494.

Context

Keuren waren stedelijke bestuursmaatregelen of wetten. Ze werden opgesteld door de schout en schepenen in samenspraak met de burgemeesters en vervolgens onder klokkengelui op de Dam afgekondigd. In een snelgroeiende stad als Amsterdam waren zulke regels nodig om orde, veiligheid, hygiëne en leefbaarheid te bewaken. De keurboeken zijn daarom een belangrijke bron voor onderzoek naar bestuur, stadsontwikkeling en het dagelijks leven.

Inhoud

De keurboeken bevatten regels over zeer uiteenlopende onderwerpen: openbare orde, brandveiligheid, afval en vervuiling, prostitutie, gokken, gezondheid, mobiliteit, bouwvoorschriften en het gebruik van de publieke ruimte. Ze laten niet alleen zien welke problemen het stadsbestuur wilde aanpakken, maar ook welk gedrag als wenselijk of juist strafbaar werd gezien. Daardoor vormen de keurboeken een directe bron voor de normen en zorgen van het stedelijk bestuur én voor de dagelijkse werkelijkheid van de inwoners. Ze geven ook inzicht in geweld en sociale spanningen in de stad. Zo bepaalde een keur uit 1459 dat messen niet langer mochten zijn dan negen duimbreedten; bij het stadhuis hing zelfs een maat waarmee gecontroleerd kon worden of een mes was toegestaan. Andere bepalingen laten zien hoe het bestuur economische en maatschappelijke verhoudingen probeerde te reguleren. Een keur uit 1492 beperkte bijvoorbeeld het zelfstandig drijven van koopmanschap door vrouwen, maar maakte uitzonderingen voor vrouwen in de textielnijverheid, herbergen en de verkoop van etenswaren.

Waarop je kunt zoeken

Deze bronnen zijn geschikt voor onderzoek naar stedelijke regelgeving en sociaal gedrag. U kunt zoeken op thema's als brand, vuilnis, gezondheid, pest, spelen, dobbelen, prostitutie, verkeer, bouw, veiligheid, wapens, handel, ambachten en vrouwen. Ook voor onderzoek naar de ontwikkeling van de stad, de rol van het bestuur en de manier waarop Amsterdammers met elkaar samenleefden, zijn de keurboeken zeer bruikbaar.

Voorbeeld

Het oudste keurboek van Amsterdam uit 1413 bevat onder meer regels over brandveiligheid, dobbelen en vervuiling. Zo worden boetes genoemd voor het weggooien van vuilnis in IJ, Amstel of grachten, en ook voor prostitutie, verboden kansspelen of wedden om geld. Zulke bepalingen maken concreet zichtbaar welke risico's en vormen van overlast het stadsbestuur wilde beteugelen, zoals het voorbeeld uit hetzelfde keurboek is de maatregel van 1459 tegen het dragen van lange messen, bedoeld om ernstige verwondingen bij vechtpartijen te beperken.

5 Glossarium Middeleeuws Amsterdam (vóór 1578)

Aalmoes

Gift aan armen of religieuze instellingen, vaak gedaan voor het zielenheil.

Alteratie (1578)

Machtswisseling in 1578 waarbij het katholieke stadsbestuur werd vervangen door een protestants bestuur.

Begijnhof

Woon- en leefgemeenschap van religieuze vrouwen zonder kloostergeloften.

Blaffaert

Register met overzicht van bezittingen en inkomsten van een instelling.

Boedel

Het geheel van bezittingen en schulden van een overledene.

Broederschap

Religieuze of beroepsmatige vereniging van gelovigen of ambachtslieden.

Burgerweeshuis

Instelling (vanaf 1523) voor wezen van poorters, onder toezicht van weesmeesters.

Burgemeesters

Hoogste bestuurders van de stad.

Cellebroeders

Religieuze broederschap die zich richtte op ziekenzorg en begrafenissen.

Cellezusters

Vrouwelijke religieuze gemeenschap betrokken bij zorg voor zieken en armen.

Charter (oorkonde)

Officiële akte waarin rechten of afspraken zijn vastgelegd.

Confessieboek

Register met verhoren van verdachten in strafzaken.

Dam

De afsluiting in de Amstel (ca. 1270-1275) die de stad haar naam gaf.

Dolhuis

Instelling voor geestelijk beperkten, geopend in 1569.

Eeuwige rente

Rente zonder vaste einddatum, jaarlijkse uitkering loopt door.

Erf

Perceel grond met bebouwing. Vaak gebruikt als onderpand.

Gasthuis

Instelling voor opvang van zieken, armen, reizigers en ouderen.

Gilde

Beroepsvereniging van ambachtslieden of handelaren.

Heilig Sacramentsgasthuis

Gasthuis voor oudere mannen zonder middelen.

Heilige Geest Gasthuis (Oude Gasthuis / Sint-Elisabethgasthuis)

Eerste stedelijke zorginstelling naast het stadhuis op de Dam.

Huiszittende Armen

Arme inwoners die thuis ondersteuning ontvingen.

Huiszittenmeesters

Parochiale bestuurders die de huiszittende armen ondersteunden.

Inbrengregister

Register waarin bezittingen van wezen werden vastgelegd.

Kapel ter Heilige Stede

Kapel op de plek van het Mirakel van 1345.

Kapelaan

Priester verbonden aan een kerk of kapel.

Kartuizers (St. Andries ter Zaliger Haven)

Streng kloosterorde, gevestigd in Amsterdam vanaf 1392-1393.

Keur

Stedelijke verordening.

Keurboek

Verzameling van stedelijke wetten.

Losrente

Rente die kan worden afgekocht, bijvoorbeeld tegen de achttiende penning.

Memorie

Stichting voor (jaarlijkse) zielmis.

Memoriemeester

Beheerder van memoriestichtingen.

Moderne Devotie

Religieuze vernieuwingsbeweging gericht op innerlijke vroomheid.

Nieuwe Kerk

Parochiekerk gesticht in 1408.

Nieuwe Nonnenklooster

Vrouwenklooster uit de tweede generatie stadskloosters rond 1400.

Onze-Lieve-Vrouwegasthuis

Gasthuis verbonden aan de Onze-Lieve-Vrouwekapel.

Onze-Lieve-Vrouwekapel

Kapel gewijd aan Maria, belangrijk devotiecentrum.

Oude Gasthuis

Eerste stedelijke zorginstelling naast het stadhuis op de Dam.

Oude Kerk (Sint-Nicolaaskerk)

Oudste parochiekerk van Amsterdam.

Oude Nonnenklooster

Eerste vrouwenklooster van Amsterdam

Pacht

Overeenkomst waarbij grond of bezit tegen betaling wordt gebruikt.

Parochie

Kerkelijk rechtsgebied onder leiding van een pastoor of vice-cureit.

Pesthuis

(Tijdelijke) Voorziening voor isolatie van pestlijders.

Poorter

Erkende burger van de stad met burgerrechten.

Privilege

Bijzonder recht verleend door graaf of landsheer.

Provenier

Persoon die zich tegen betaling inkocht in een gasthuis voor levenslange verzorging.

Regulieren (St. Jan ter Amstel)

Kloosterorde van reguliere kanunniken.

Rentebrief

Akte waarin een renteverplichting is vastgelegd.

Schepen

Stedelijke bestuurder en rechter.

Schout

Vertegenwoordiger van de landsheer met bestuurlijke en gerechtelijke taken.

Sint-Jorishof

Instelling voor leprozen; later proveniershuis.

Sint-Nicolaasgasthuis

Gasthuis, later leprozenhuis.

Sint-Pietersgasthuis

Gasthuis voor zieken, reizigers en ouderen.

Snijdersgilde

Gilde van kleermakers.

Tertiarissen

Leden van de Derde Orde van Sint-Franciscus; religieuze gemeenschappen zonder strikte kloostergelofte.

Thesaurier

Financieel beheerder van de stad.

Transportakte

Akte van overdracht van onroerend goed.

Vicarie

Stichting voor het lezen van missen voor het zielenheil.

Vice-cureit

Plaatsvervangend pastoor belast met dagelijkse zielzorg.

Vroedschap

Raad van vooraanstaande burgers die het stadsbestuur adviseerde.

Weesmeesters

Stedelijke functionarissen belast met toezicht op erfenissen van wezen.

Weeskamer

Instelling die toezicht hield op bezittingen van minderjarige wezen.

Wonder van Amsterdam (Mirakel van 1345)

Gebeurtenis die Amsterdam tot belangrijk bedevaartsoord maakte.

6 Hoe werkten pacht en rente in de praktijk?

In middeleeuws Amsterdam draaide veel om vaste inkomsten. Instellingen en particulieren investeerden hun geld graag zo dat zij (half)jaarlijks een bedrag ontvingen. Dat gaf financiële zekerheid.

Pacht: inkomsten uit grond en huizen

Wie gebruikte het?

Kerken, kloosters, gasthuizen, particulieren.

Hoe werkte het?

Een instelling of persoon bezat land of huizen.

Een gebruiker (de pachter) betaalde (half)jaarlijks een vast bedrag of leverde een deel van de opbrengst.

Voorbeeld:

- Een gasthuis bezat weilanden buiten de stad.
- Een boer gebruikte het land.
- De boer betaalde jaarlijks pacht in geld of natura (bijvoorbeeld boter of graan).
- Die inkomsten werden gebruikt voor de verzorging van zieken en armen.

Zo vormde pacht een belangrijke financiële basis voor zorginstellingen.

Huur: inkomsten uit huizen en erven

Binnen de stad bezaten instellingen en particulieren huizen, erven of tuinen.

Voorbeeld:

- Een klooster verhuurde een huis aan een ambachtsman.
- De huurder betaalde jaarlijks huur.
- De inkomsten werden gebruikt voor onderhoud of religieuze activiteiten.

In een groeiende handelsstad als Amsterdam was verhuur van panden een stabiele inkomstenbron.

Rente: investeren tegen vaste opbrengst

Rente was in de middeleeuwen een van de belangrijkste financiële instrumenten.

Wat gebeurde er?

Iemand leende geld aan een ander en ontving daarvoor jaarlijks rente.

Dat kon op verschillende manieren:

Losrente

Bij een losrente kon de schuldenaar de lening later aflossen.

Voorbeeld:

- Een burger leent 100 pond.
- Hij betaalt jaarlijks bijvoorbeeld 5 pond rente.
- Zodra hij 100 pond terugbetaalt, stopt de rente.

Dit was flexibel en aantrekkelijk voor handelaren.

Eeuwige rente

Bij een eeuwige rente werd de hoofdsom niet automatisch terugbetaald.

De jaarlijkse betaling bleef doorlopen.

Voorbeeld:

- Een rijke Amsterdammer schenkt 200 pond aan een kerk.
- In ruil ontvangt hij jaarlijks een vast bedrag.
- Of: het bedrag wordt gebruikt om jaarlijks een mis te laten lezen (vicarie).

Eeuwige renten werden veel gebruikt om:

- Memoriestichtingen te financieren
- Gasthuizen te ondersteunen
- Armenzorg te bekostigen

Waarom was dit zo belangrijk in een stad zonder moderne banken:

- Rente was een veilige investering.
- Instellingen kregen stabiele inkomsten.
- Burgers konden vermogen vastleggen.
- Zorg, religie en handel werden ermee gefinancierd.

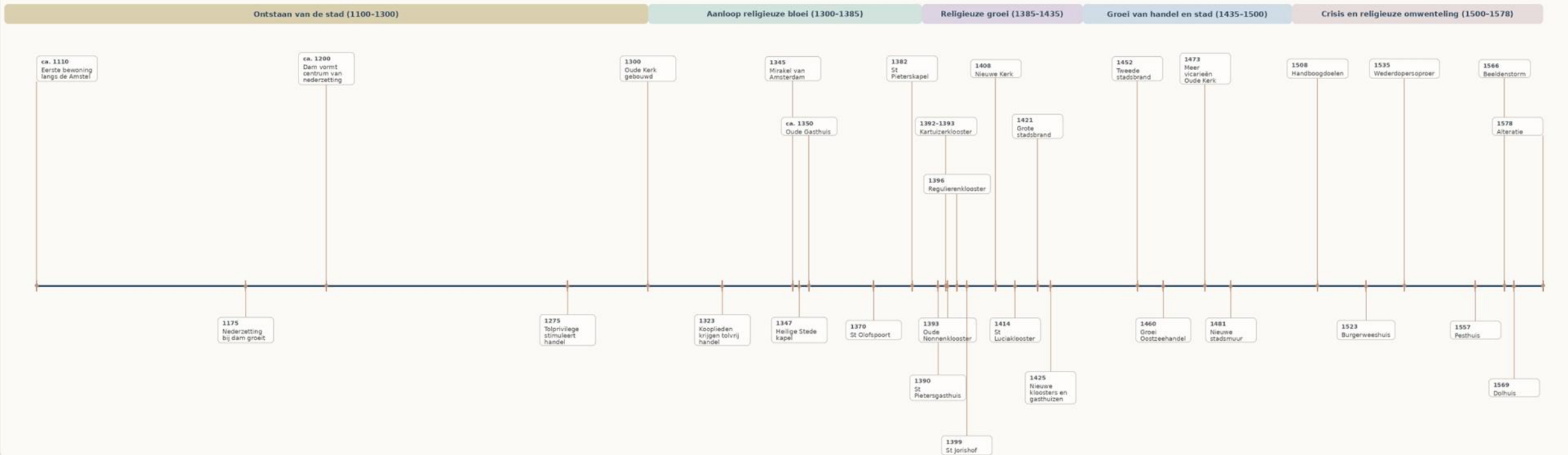
Veel van deze afspraken werden vastgelegd in:

- Rentebrieven
- Schepenregisters
- Gasthuisarchieven
- Kerkelijke memoriaalboeken

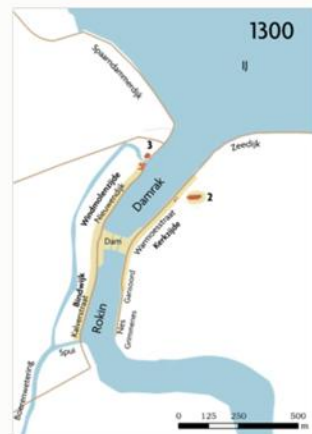
Middeleeuws Amsterdam

Tijdljn van religie, zorg, handel en stedelijke ontwikkeling (1100-1578)

Tijdljn

Kaarten

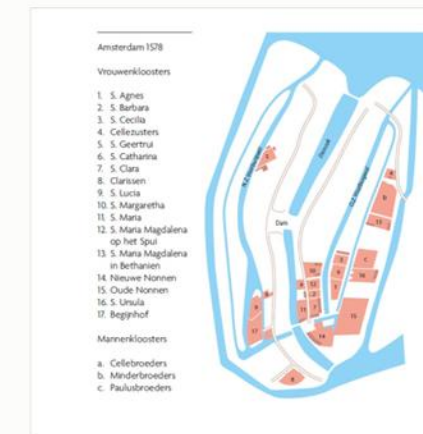
Amsterdam ca. 1300
Nederzetting rond dam en oude dijken.

Amsterdam in 1380
Uitbreiding van de stad en eerste religieuze concentraties.

Amsterdam in 1500
Sterke groei, nieuwe wallen en grotere stedelijke structuur.

Amsterdam 1578 - kloosters
Overzicht van vrouwen- en mannenkloosters.